

AARBØGER
FOR
NORDISK OLDKYNDIGHED
OG HISTORIE

ANNUAL OF THE ROYAL SOCIETY OF NORTHERN ANTIQUARIES

2006

DET KONGELIGE NORDISKE OLDSKRIFTELSKAB
KØBENHAVN 2009

© 2009 Det Kgl. Nordiske Oldskriftselskab
Frederiksholms Kanal 12
DK-1220 København K.

ISBN 978-87-87483-12-4
ISSN 0084-585X

Redaktion: Poul Otto Nielsen (ansv.) og Ulla Lund Hansen
assisteret af Mads Drevs Dyhrfeldt-Johnsen og Jan Holme Andersen

Udgivet med støtte fra Forskningsrådet for Kultur og Kommunikation

Grafisk tilrettelæggelse, prepress og tryk: Narayana Press, Gylling
Skrift: Minion
Papir: 130 g Chorus Satin

Omslag: Guldbrakteat fra Jørlunde ved Slangerup (o. 500 e.Kr.),
tegnet af H.G.F. Holm ('Fatttig-Holm')

*Alle manuskripter sendes til vurdering hos to anonyme referees,
inden de accepteres til trykning*

All papers are subject to anonymous peer refereeing

*Vor einer möglichen Publikation werden alle Manuskripte
zwei anonymen Referenten zur Begutachtung vorgelegt*

Salg til ikke-medlemmer i kommission hos:

Herm. H. J. Lynge & Søn
Internationalt antikvariat
Silkegade 11
DK-1113 København K.
www.lynge.com
herman@lynge.com

Salg med rabat til medlemmer direkte fra Selskabet
– se bagest i bogen

‘Syv kobberstukne Tavler...’

C.J. Thomsen og guldbrakteaterne: Nationalmuseets første forskningsprojekt

Af MORTEN AXBOE

Abstract: I 1817 skænkede J.G. Moltke fire brakteater, der var fundet ved Jørlunde i Nordsjælland, til Den kongelige Commission til Oldsagers Opbevaring med ønske om, at man skulle forklare deres betydning. Det var de første brakteater, der kom i Oldsagskommissionens besiddelse, og grevens ønske var en udfordring for C.J. Thomsen, der var blevet kommissionens sekretær året før. I de kommende år samlede han materiale til syv plancher, der blev tegnet af den unge H.G.F. Holm (‘Fattig-Holm’), og hvor kommissionens egne brakteater er særligt fremhævet med angivelse af givenerne. I det bevarede materiale kan man følge Thomsens bestræbelser på at få afbildningerne så korrekte som muligt. Plancherne blev aldrig publiceret, men sendt til interesserede oldforskere; bl.a. overbragte Rasmus Nyerup 1821 et sæt til Wilhelm Grimm i Kassel. Grimm forsøgte en tolkning af brakteaternes fremstillinger, hvor han inddrog både deres billeder og runeindskrifterne på dem; heller ikke dette arbejde blev dog publiceret. Da Thomsen endelig fremlagde sine brakteatstudier i 1855, var materialet vokset så meget, at det krævede nye afbildninger, nemlig i ‘Atlas for nordisk Oldkyndighed’ 1857, hvor Thomsens modnede syn på brakteaterne også bestemte en ny rækkefølge. Men udgangspunktet var stadig Holms tegninger fra 1818-20, som først over 150 år senere blev overgået i tydelighed og præcision.

De første brakteatfund

I september 1672 var Christian V på jagt i skovene vest for Esrum Sø (Appel & Carstensen 2003). Det var en parforcejagt, hvor vildtet blev drevet af hunde og jægere, til det var træt, og kongen personligt kunne give det dødsstødet. I dette tilfælde var byttet en stor kronhjort, der forsøgte at undslippe ud i søen, men blev drevet ind til land, hvor kongen ventede. Hjorten blev planmæssigt aflivet, og samtidig fandt kongen en guldbrakteat, der lå i kanten af søen (fig. 1). Det var så usædvanligt et jagtbytte, at det blev omtalt på forsiden af datidens eneste

avis, Anders Bordingss versificerede ‘Den Danske Mercurius’, som også fremhævede, at brakteaten med rette kunne kaldes danefæ, fordi kongen selv havde fundet den.

Dermed blev Esrum-brakteaten den første brakteat, hvor vi kender findested og fundomstændigheder. Brakteaten kom på Kunstkammeret, og allerede året efter blev den omtalt i et mere videnskabeligt værk, nemlig Thomas Bartholin den Ældres *Acta Medica et Philosophica* II, hvor den optræder sammen med en anden brakteat fra Kunstkammeret,

Fig. 1. C-brakteat (IK 50), fundet ved Esrum Sø 1672. Diameter 28 mm (foto John Lee, Nationalmuseet).

C-bracteate (IK 50), found at Esrum Sø 1672. Diameter 28 mm (photo John Lee, The National Museum).

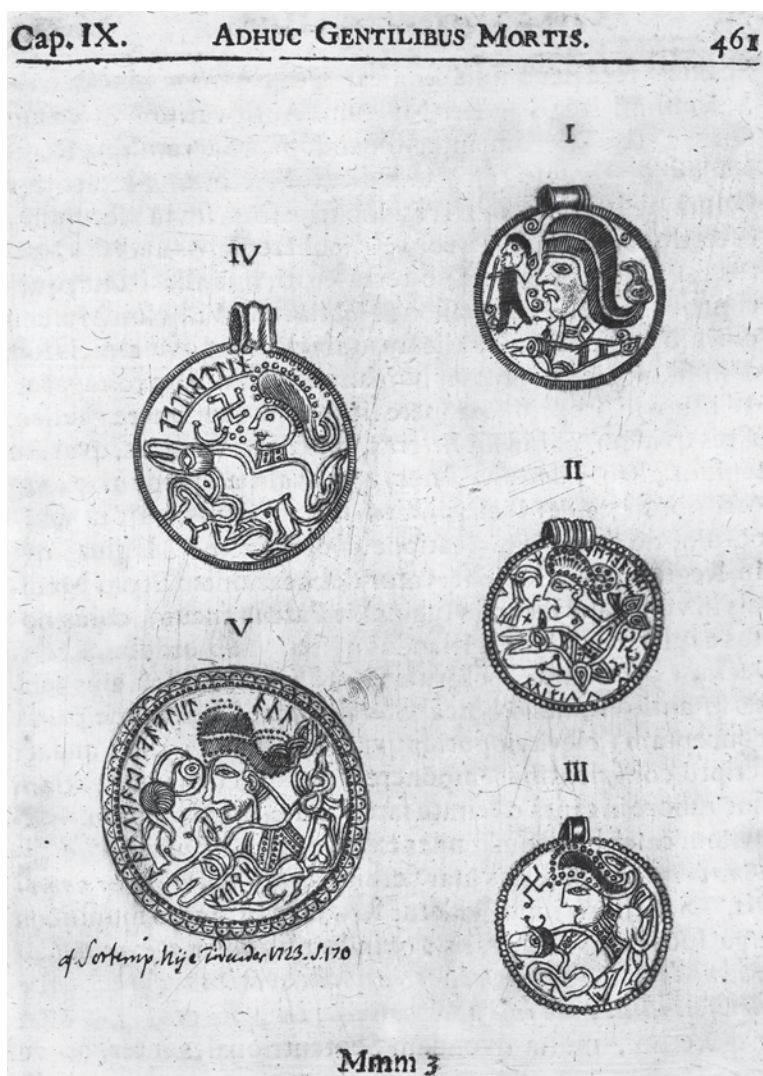
som er fundet 'et sted på Sjælland' (*in sælandia qvoqve alicubi*) (Mackeprang 1952, 9 fig. 1). Esrum-brakteaten er altså ikke nødvendigvis det ældste bevarede brakteatfund, og det er sikkert kun på grund af dens fornemme finder, at vi ved lidt om de nærmere omstændigheder ved fundet. På den anden side er det påfaldende, at guldbrakteater ikke synes at optræde i den ældre litteratur. Ole Worm kendte dem tilsyneladende ikke; i hvert fald optræder de ikke hverken i hans eget museum eller i hans værker om det lange guldhorn, runemindesmærker eller primstave (Worm 1625; 1641; 1643-51; 1651; 1655). Heller ikke Johannes Schefferus, som 1675 publicerede det ældste kendte svenske brakteatfund, der var gjort ved Vå i Skåne året før, kendte ældre fund af brakteater (Schefferus 1675; Mackeprang 1952, 18, 163).

I de efterfølgende år blev flere brakteater omtalt og afbildet: Thomas Bartholin den Yngre kunne afbilde fem i sin *'Antiquitates Danicæ'* fra 1689, hvoraf

de to befandt sig i private samlinger, mens resten – deriblandt Esrum-brakteaten – var i Kunstkammeret (fig. 2). Det er dog noget uklart, hvilke brakteater der egentlig var i kongens besiddelse, for allerede 1681 fremgår det af inventarprotokollen over 'Konning Christian den Femtes Guld-Medailler', at der var »Siuf gamle Gotische med Maner udi, foruden bogstafver« blandt Kunstkammerets guldmedaljer – 'Mane' betyder i denne sammenhæng 'metalring' eller 'lille stykke metal, bøjet i bueform'¹ og hentyder til brakteaternes øskner. Af disse syv brakteater stammede mindst en fra Norge, der jo på det tidspunkt hørte under den danske konge.² Thomas Broder Bircherod kunne i 1701 sågar tilføje en engelsk brakteat fra St. Giles' Field i Oxford, som første gang blev omtalt i 1677 (Mackeprang 1952, 175), og frem gennem 1700-tallet blev gamle og nye fund omtalt og afbildet i antikvariske og topografiske værker, men nogen mere indgående forskning var der ikke tale om.

Fig. 2. Brakteater, afbildet af Bartholin 1689. I: Esrum Sø (IK 50). II: Sjælland (IK 154,1). III: Sjælland (IK 330). IV: Fyn (IK 249). V: Fyn (IK 58). Den største brakteat måler 37 mm i diameter.

Bracteates, depicted by Bartholin 1689. I: Esrum Sø (IK 50). II: Zealand (IK 154,1). III: Zealand (IK 330). IV: Funen (IK 249). V: Funen (IK 58). The largest bracteate measures 37 mm in diameter.

Oldsagskommissionen

Begyndelsen til en egentlig udforskning af de mange problemer, der knytter sig til guldbrakteaterne, blev gjort i København i 1817. Da skænkede statsminister og kongelig ordenskansler, lensgreve Joachim Godske Moltke (1746-1818) fire guldbrakteater til Den kongelige Commission for Oldsagers Opbevaring med ønske om, at man ville søge at »oplyse og

forklare disse sjældne og med hensyn til oprindelse og betydning dunkle stykker«. Brakteaterne var fundet ved Hjørunde (nu Jørunde) nær Slangerup i Nordsjælland, og de blev præsenteret for Oldsagskommissionen på dens møde den 11. december 1817. Filologen Finn Magnussen (1781-1847), der året før var blevet medlem af kommissionen, lovede at opfylde grevens ønske om at undersøge amuletterne,

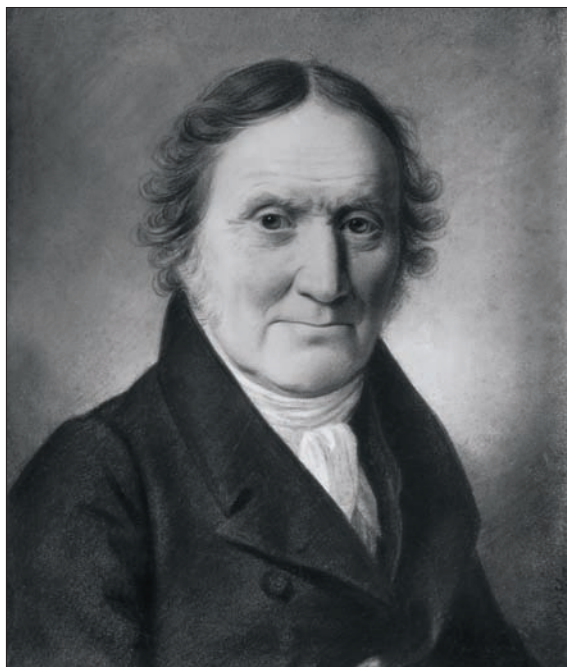

Fig. 3. Rasmus Nyerup (1759-1829), malet af Chr. Horneman 1825. Efter Jakobsen 2007, fig. 17a.

Rasmus Nyerup (1759-1829), painted by Chr. Horneman 1825. After Jakobsen 2007, Fig. 17a.

Fig. 4. C.J. Thomsen (1788-1865), malet af J.V. Gertner 1849. Nationalmuseet.

C.J. Thomsen (1788-1865), painted by J.V. Gertner 1849. The National Museum.

og »Commissionens Taksigelsesbrev i den Anledning expederedes strax«.³

På dette tidspunkt var kommissionens oldsagssamling, der senere skulle udvikle sig til Nationalmuseet, kun ganske lille. Oldsagskommissionen var blevet nedsat af kongen 22. maj 1807, men ikke uden forudgående arbejde fra flere sider. En af de ivrigste fortalere for projektet var professor i litteraturhistorie Rasmus Nyerup (fig. 3), som i flere skrifter havde skildret sine visioner om et kommende dansk nationalmuseum (Jensen 1992, 11-19). Nyerup var bestyrer af Universitetsbiblioteket, der havde til huse i loftsetagen over Trinitatis Kirke med adgang gennem Rundetårn. Allerede i slutningen af 1806 førte hans skrifter til, at der blev indsendt oldsager, som Nyerup fik Universitetets tilslutning til at op-

bevare i biblioteket (Jakobsen 2007, 14 fig. 10), og i februar lod Nyerup og hans kollega Frederik Münter (1761-1830), der var professor i kirkehistorie og 1808 blev biskop over Sjælland, nogle runesten anbringe ved indgangen til biblioteket – de var blevet indsendt til København allerede i det 17. årh. på Ole Worms initiativ men havde længe ligget henslængt i en krog i kirken.

Både Nyerup og Münter blev 1807 udpeget til medlemmer af Oldsagskommissionen, og allerede på dens første møde i juni samme år udkastede man store planer om egne lokaler til de samlinger, man ønskede at opbygge. Men det engelske bombardement af København 2.-5. september samme år, som førte til, at Danmark sluttede sig til Napoleon, satte en stopper for de optimistiske planer. Samlingen

måtte blive i Universitetsbiblioteket, og den voksede kun langsomt. Det kneb også for kommissionens travle medlemmer at få tid til at tage sig af samlingen.

I 1816 ønskede Nyerup derfor at afgive posten som sekretær for kommissionen, som han havde bestridt siden dens oprettelse, men han forblev medlem til sin død 1829. Som ny sekretær udpegede man den 27-årige Christian Jürgensen Thomsen (fig. 4). Det var umiddelbart et overraskende valg; ikke kun fordi han var meget yngre end resten af kommissionen, men først og fremmest fordi han ikke havde nogen akademisk baggrund, og han blev også først egentligt medlem af kommissionen i 1827.

Men Thomsen var et godt valg. Han var ældste søn af en velstående grosserer og skibsreder og havde fået en solid uddannelse i hjemmet; bl.a. mestrede han tysk, engelsk og fransk. Han havde god forstand på kunst og omgikkes tidens unge kunstnere. Fra barnsben var han blevet interesseret i at samle – efter alt at dømme blev grunden til hans møntsamling lagt allerede sidst i 1790'erne (Hermansen 1988, 163f.) – og som tyveårig købte han i 1808 ikke blot sit første maleri, men også den afdøde, tidligere kabinetssekretær Ove Høegh-Guldbergs betydelige møntsamling. Sin interesse for numismatik havde han også udviklet gennem sit venskab med den kyndige møntsamlers Georg Frederik Timm (1746-1829), og samtidig med at han deltog i familiefirmaets drift, opbyggede Thomsen en stor, privat samling af mønter, malerier, tegninger og kobberstik (Hermansen 1988, 164ff.; Kromann & Jensen 1988; Jensen 1992, 43ff.).

De kobberstukne plancher

Grev Moltkes ønske om, at Oldsagskommissionen skulle søge en forklaring på brakteaterne fra Hjørlande, vandt tydeligt nok genklang hos Thomsen. Han begyndte straks at skaffe sig overblik over de brakteater, man kendte, både i Danmark og i udlan-

det, og i løbet af de næste par år fik Oldsagskommissionen udført tegninger af dem som forlæg for en serie på syv kobberstukne plancher med brakteater og beslægtede oldsager. De første tegninger blev præsenteret for medlemmerne på mødet 5. november 1818, og de følgende år kan man se, hvordan arbejdet skred frem, så den første planche kunne stikkes i begyndelsen af 1820 (Jakobsen 2007, 246, 248, 250, 253f.). I april 1820 blev seks plancher færdige fra kobberstikkeren, men Thomsen havde allerede kendskab til yderligere fund, som skulle anbringes på den syvende, der derved blev en supplementsplanche (Jakobsen 2007, 255).

Det var tanken, at plancherne skulle trykkes i Oldsagskommissionens tidsskrift 'Antiquariske Annaler', men det skete aldrig. Men enkelte sæt af plancherne er bevaret, og det er historien om dem, og dermed om begyndelsen på C.J. Thomsens mangeårige arbejde med guldbrakteaterne, som skal fortælles i denne artikel. Man kan godt sige, at Grev Moltke gav stødet både til Nationalmuseets første specifikke forskningsprojekt og til senere tiders mangfoldige brakteatforskning.

Et af de bevarede sæt plancher tilhører Den kgl. Mønt- og Medaillesamling. Det er indbundet som en lille bog på 23 x 26,5 cm med rygtitlen 'C.J. Thomsen: Om Guldbrakteater' og et håndskrevet titelblad: 'Syv kobberstukne Tavler, henhørende til en af afdøde Conferentsraad C.J. Thomsen paatænkt Afhandling om Guldbrakteaterne'.

På enheden Danmarks Oldtid findes to komplette sæt, begge som løse ark, betegnet 'Den ældre Suite af Afbildninger af Guldbrakteaterne, bestemt til at optages i Tom. IV af 'Antiquariske Annaler'. Desuden findes her endnu et sæt, hvor Tab. II mangler, samt en samling prøvetryk. Både det ukomplette sæt og det ene komplette sæt er trykt på papirark på 30,3 x 38,8 cm af god og holdbar kvalitet; og også Møntsamlingens indbundne sæt er trykt på denne papirkvalitet, der blot er beskåret. Det andet komplette sæt på Danmarks Oldtid, mærket 'Gamle Tryk', samt prøvetrykkene er trykt

på dårligere papir, der nu er plettet og gulnet. Arkene er af varierende størrelse; de fleste måler ca. 23 x 30 cm, to er ca. 21,5 x 27,5 cm, og et enkelt 20,5 x 33 cm. Kobber-trykpladerne har haft afrundede hjørner og målte ca. 18 x 21 cm – dimensionerne veksler lidt fra plade til plade – og på de 'pæne' sæt er trykfladen jævnt gråtintet, mens det ikke er tilfældet på prøvetrykkene.

Endelig findes nogle af de tegninger, der har været forlæg for kobberstikkeren, sammen med yderligere prøvetryk i Museumshistorisk Arkiv på enheden Danmarks Middelalder og Renæssance, arkiveret under C.J. Thomsen. Også disse prøvetryk er på dårligt papir, det ene endda med tryk på begge sider.

Genstandene på plancherne

På de færdige plancher, der er nummereret Tab. I-VII – s. [79-85], vises 67 guldbrakteater, en indfattet romersk mønt og en medaillon, tre medaillon-eftertiligninger og yderligere seks genstande (se fortegnelsen i Appendiks). En dobbeltbrakteat, medaillon-eftertiligningerne, de romerske mønter og nogle af de øvrige genstande er tegnet fra begge sider, således at der i alt er 87 tegninger af de 78 genstande. Mønter, brakteater og andre smykker, der mere eller mindre direkte er inspireret af mønter, er nummereret med arabertal (på Tab. I med underinddelingen 16a-16d), mens andre genstande er mærket A-C. Det drejer sig om tre genstande på Tab. II, nemlig

A: Et guldmundblik fra 6. årh. fra Væth By, Ørum sogn, Randers amt;⁴

B: En cirkulær, hvælvet sølvfibula fra vikingetid, fundet 1811 ved Hunderup i Sankt Knuds Landsogn, Odense amt sammen med en båndformet sølvvarmring;⁵

C: Et kvadratisk rembeslag fra ukendt findested i Danmark, ornamenteret i sydsandinavisk Stil B;⁶

og desuden det unummererede middelalderlige guldhængesmykke på Tab. VII, som Thomsen senere angiver stammer fra et depot fra Skörtinge i Skärskinds sogn, Östergötland, fundet i december

1800.⁷ Fundet blev ikke indløst af Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien i Stockholm, som var ansvarlig for behandlingen af svenske fund fra oldtid og middelalder, og Thomsen skriver 1855, at hængesmykket »skal nu eies af Prof. Schröder i Uppsala«. Johan Henric Schröder (1791-1857) testamenterede sin samling til museet i Uppsala (Hildebrand 1937-38, 282), men tilsyneladende kan hængesmykket på Tab. VII ikke spores hverken i det katalog, som Schröder førte over sin samling, eller i samlingerne i møntkabinetet eller Gustavianum i Uppsala. Det passer dog temmelig godt til den beskrivelse af et af stykkerne i Skörtingefundet, der blev trykt i den svenske avis 'Inrikes Tidningar' 19. december 1800: »En brakteat ... forgyldt på den ene side, med randtråd og øsken ... Inskriptionen er i firkant med gamle angelsachsiske bogstaver, som endnu ikke har kunnet dechiffreres ...»⁸

Hertil kommer yderligere tre genstande, der hverken er brakteater eller medaillon-eftertiligninger:

Tab. VI:63, der er en vikingetidsfibula fra et skattefund fra Gärnsnäs, Ö. Herrestads sn., Skåne; som hjælp til tegningen sendte Prof. A.O. Lindfors i Lund i februar 1819 svovlaftryk af fiblen til Oldsagskommissionen;⁹

Tab. VI:67, en indfattet Constantius-solidus uden fundoplysninger (NM CXVI); og

Tab. VI:68, en noget forskønnet gengivelse af en romersk guldmedaillon, præget for Valentinian I (364-375), fundet 1768 ved Faxe på Sjælland.¹⁰ Identifikationen sikres af et opklæbet forarbejde til afbildningen med Thomsens notits om, at originalen er fundet ved Faxe 1768.

Et af prøvetrykkene af planche VI har i øvrigt en påskrift fra Thomsens hånd: 'Fremmede Landes Mynter fundne i Gravhöje og brugte paa samme Maade som Guldbrecteater'. Her får vi altså et glimt af de tanker, som Thomsen gjorde sig ved fordelingen af brakteaterne på de enkelte plancher – det kunne være overskriften på et afsnit i hans påtænkte artikel.

Det er tydeligt, at plancherne aldrig er gjort færdige: Der er kun tre billeder på Tab. VII, de er

usymmetrisk anbragt, og de har ingen numre; det ses, at der var tale om en supplementsplanche, som kunne komme til at rumme flere genstande, og man har derfor ventet med at nummerere de allerede tegnede. På Tab. I og V er der desuden elementære fejl, idet der på Tab. I er to brakteater med nr. 7: En i anden række og en nederst til venstre, og den store brakteat øverst på Tab. V er ikke nummereret – den burde efter rækkefølgen have nr. 49. Begge fejl må skyldes de gentagne revisioner af plancherne, som fremgår af prøvetrykkene; herom mere senere.

Oldsagskommissionens brakteater

Nogle af brakteaterne på plancherne er fremhævet med skraveret baggrund og omgivet af latinske inskriptioner. Det er de brakteater, der på det tidspunkt var i Oldsagskommissionens eje. Det gælder naturligvis Grev Moltkes Hjørlande-brakteater Tab. III:28, 30 og V:54, 56 med teksten *Dono comitis I.G. Moltke* (Gave fra Grev I.G. Moltke), der var årsag til hele arbejdet med brakteaterne. Og andre gaver fulgte hurtigt efter. Først kom de fremhævede brakteater Tab. I:13 og V:58 med teksten *Dono N. Blicher Sacerd. Randlev*, der er fundet ved Skovsborg i Viborg amt (Mackeprang 1952, 126). Giveren var Niels Blicher (1748-1839), sognepræst i Randlev i Østjylland, far til forfatteren Steen Steensen Blicher og en god forbindelse for Oldsagskommissionen – Niels

Blicher omtales i flere af mødereferaterne som »Museets mangeaarige Befordrer«. Han havde fået brakteaterne af herredsfoged Johan Holstein (1774-1832), som nogle år tidligere havde købt dem af den bonde, der havde fundet dem. Da Holstein erfarede, hvor stor pris Thomsen satte på Blichers gave, skænkede han i oktober 1820 resten af brakteaterne til Oldsagskommissionen, og de er afbildet Tab. I:16a-d (Jakobsen 2007, 261). På det tidspunkt var Tab. I-VI allerede graveret, men Thomsen har åbenbart ment, at Holsteins D-brakteater skulle med på Tab. I, som rummede de øvrige D-brakteater. Et prøvetryk viser, at der var god plads på planchen: Den nederste af de fire rækker brakteater rummede kun to eksemplarer, placeret nedenunder nr. 13, nemlig en af Skovsborg-brakteaterne (IK 400,4), mærket '16', og F-brakteaten IK 281 fra Holsten, mærket '17'; og desuden var hverken nr. 16 eller Blichers gave nr. 13 endnu forsynet med den senere indramning (fig. 5). I den endelige udformning af planchen blev Holsten-brakteaten 'visket ud' og nygraveret yderst til højre i samme række. Skovsborg-brakteaten be-

Fig. 5. Nederste del af den første version af Tab. I. Formindsket; brakteaten øverst tv. måler 30,6 mm i diameter.

Bottom part of the first version of Tab. I. Reduced, the bracteate top left measures 30.6 mm in diameter.

holdt sin plads og blev omgivet af tre andre af Johan Holsteins brakteater, og alle fem Skovsborg-brakteater blev forsynet med indramningen med givernes navne osv. Desuden blev Holsteins brakteater nummeret 16a-16d, men bag skraveringen kan man stadig ane rester af det oprindelige '16' over den først graverede af disse brakteater (nr. 16b). Man kan i øvrigt undre sig over, hvorfor en af Holsteins brakteater er med på den ældre version af planchen; havde Thomsen fået en tegning af den, før Holstein besluttede sig til at skænke hele serien til Oldsagskommissionen? Endelig er en D-brakteat, der hørte til Thomsens private samling og angiveligt stammer fra Skåne, blevet tilføjet yderst til venstre i nederste række på Tab. I og fejlagtigt nummeret '7'.

Tidligere i 1820 havde geheimeråd Johan Bülow (1751-1828) skænket den brakteat, der er fremhævet på supplementsplanchen Tab. VII, og som var fundet 18 år tidligere på Møn, antagelig på godset Nordfelt, der var i familiens eje 1806-20 (Mackeprang 1952, 115; Jakobsen 2007, 256). Den latinske indskrift fremhæver, at Bülow var ridder af elefantordenen, *Dono Ioh. Bülow ordin. elephant. eqvitis*. I det hele taget lyser plancherne af stolthed over, at Museet for nordiske Oldsager (*Mus. Ant. Hafniensis*) var ejer af de fremhævede brakteater, og samtidig af taknemmelighed overfor og stolthed over de fornemme givere.

I princippet var fund af guldbrakteater *danefæ*, der skulle afleveres til kongen ligesom alt andet »guld, sølv, metal og al anden skat, som findes skjult i jord, skov, mark, hus eller andetsteds, og som ingen kender sig ved«, som det hedder i den kongelige forordning om *danefæ* fra 1737. Bestemmelser om kongens ret til fundne skatte optræder allerede i landskabslovene fra første halvdel af 1200-tallet. De blev gentaget med gyldighed for hele kongeriget i Christian den Femtes Danske Lov 1683 og igen i en ny kongelig forordning (Placat) 1752. Her loves finderens »fuldkommen betaling« fra kongens kasse for værdien af det fundne – et princip, som er grundlaget for nutidens *danefæ*bestemmelser, der

har sikret mange værdifulde detektorfund for de danske museer. Men allerede i 1671 havde de danske lensgrever og -baroner fået det privilegium at skatte, der blev fundet på deres ejendomme, skulle tilhøre dem (Skovmand 1942, 8). Derfor har Moltke og måske også Bülow antagelig været retmæssige ejere af deres brakteater, mens sagen er mere tvivlsom for Holsteins og Blichers vedkommende.

Brakteater i andre samlinger

Det er dog tydeligt, at *danefæ*bestemmelserne ikke blev håndhævet særlig konsekvent i 16-1700-tallet. I hvert fald er der mange eksempler på, at brakteater var i privat besiddelse – af prominente ejere kan man nævne Thomas Bartholin den Yngre, som 1689 ejede den store C-brakteat fra Fyn Tab. II:20,¹¹ og Henrik Henrichsen Hielmstjerne, der 1739-80 var ansvarlig for den kongelige møntsamling, og som samtidig ejede den C-brakteat uden fundoplysninger, der er afbildet Tab. V:52.¹²

Claus Nissen, der betegnede sig som 'Bürger und Handels-Mann' i Odense, udgav i 1730 en delvis versificeret beskrivelse af sin møntsamling, hvori det siges, at »En gammel Gothisk Mynt, af Guld og findis her, Den er og gandske rahr, det seeis af en hver...«; andetsteds i teksten betegnes den som »Eine Güldene überaus rahre Gothische Medaille. Vide Mus. Reg.« Både betegnelsen 'gotisk medaille' og henvisningen til *Museum Regium* og dermed Kunstkammer-samlingen tyder på, at der har været tale om en brakteat (Nissen 1730, 12, 23).

Også historikeren Hans Gram ejede en brakteat, der på auktionen over hans møntsamling 1751 blev udbudt som *Nummus barbarus bracteatus cum Circulo aureo & Ansa*.¹³

C-brakteaten Tab. V:50, der angiveligt stammer fra Skåne, ejedes af konferensråd Peter Johan Monrad (1758-1834), der var et af Oldsagskommissionens medlemmer,¹⁴ og kommissionens og tidens afslappede holdning både til *danefæ*bestemmelser og til samlingens integritet ses af, at man i 1825 vedtog at give biskop Münster, der selv var medlem af kom-

missionen (men dog ikke deltog i dette møde!), en af D-brakteaterne fra Nørre Hvam, som var indgået i samlingen året før, »som en liden Erkjendtlighed imod hans mange til Museet forskaffede Stykker« (Mackeprang 1952, fund nr. 97; Jakobsen 2007, 292). Det nævnes dog udtrykkeligt i mødereferatet, at museet havde ni »aldeles eens« eksemplarer af denne brakteat – det var altså en dublet, og det var normal sædvane både her og i tidens møntsamlinger, at dubletter kunne bruges til bytte eller sågar sælges eller i værste fald omsmeltes.

Også Thomsens private samling rummede guldbrakteater. Af de brakteater, der optræder på plancherne, nævner Thomsen i sin artikel 1855 de fem brakteater, der er afbildet Tab. I:7 (i nederste række), Tab. II:18, III:23, IIII:43, og V:57, som alle angives at være fundet i Skåne, samt D-brakteaten uden fundoplysninger Tab. I:14 som værende »i Thomsens samling«, og efter at arbejdet med plancherne var gået i stå, erhvervede han desuden en C-brakteat fra Mecklenburg og to ens B-brakteater, der var købt i Hamburg. En anden B-brakteat fra Skåne med samme præg som Tab. II:18 var i hans ven G.F. Timms samling.¹⁵

Det er påfaldende så mange af disse privatejede brakteater, der med større eller mindre sikkerhed angives at være fundet i Skåne, altså uden for de danske danefæbestemmelers rækkevidde; men det er umuligt at sige, om det er finderne, sælgerne eller de senere ejere af brakteaterne, der står bag den tvivlsomme findestedsangivelse (Axboe 1981, 2f.). Et tilfælde som illustrerer, hvordan man har anvendt 'Skåne' som findested for guldfund af tvivlsom oprindelse, har vi i historien om fundet fra Elsehoved på Østfyn (Sehested 1878, 211-217). Her fandt man i 1826 og de kommende år en pragtfuld fibula af bronze, belagt med guldblik og ornamenteret med guldfiligran og indlagte sten, en spiralfingerring og otte spiralperler, ligeledes af guld, samt syv romerske guldmønter med øskner. Guldsagerne i fundet, inklusive belægningen på fiblen, blev solgt til 'en jøde' i Svendborg og i 1833 købt af C.J. Thomsen,

efter sigende af en handlende på Børsen, med den angivelse, at de var fundet i Skåne. Bronzedelene af fiblen forærede finderne i 1838-39 til J.J.A. Worsaae, som også fik at vide, at de var fundet på Elsehoved sammen med flere guldsager. De blev først indført i Nationalmuseets protokol i 1865, og først efter den tid blev man opmærksom på, at det 'skånske' guldsmykke passede perfekt på fibelpladen fra Elsehoved, så hele fundet måtte stamme derfra.

D-præget, der er afbildet Tab. I:2, kendes i to eksemplarer. De ejedes begge af lensgreve Otto Thott (1703-1785), og sammen med B-brakteaten Tab. IIII:42 og D-brakteaten Tab. I:9 blev det ene eksemplar efter hans død købt af Det Kongelige Møntkabinet. Herfra blev det 1866 afleveret til Oldnordisk Museum, hvor det fik inventarnummer C 18. Det andet eksemplar af præget Tab. I:2 kom fra Thotts samling til justitsråd Hans Henrik Frost (1766-1825), og det blev først købt af Oldsagskommissionen på auktionen over Frosts samling 1827.¹⁶ Selv om det ene eksemplar altså var i offentlig eje, er det efter øsknens placering at dømme Frosts brakteat, der er afbildet på Tab. I. Han ejede også C-brakteaten Tab. IIII:41, som mangler fundoplysninger. Den havde tidligere været i forpagter Jens Vintmøls samling, der blev solgt på auktion 1804.¹⁷

C-brakteaten Tab. III:36¹⁸ ejedes af General-løjtnant O.A. Rühle von Lilienstern (1780-1847) i Berlin. Han var en kyndig samler, der bl.a. skrev om kufiske mønter, og han besøgte Thomsen i København i september 1820 og korresponderede også senere med ham. Brakteaten, der nu er i Museum für Vor- und Frühgeschichte i Berlin, skal angiveligt stamme fra Danmark, men det vides ikke, hvor eller hvornår Rühle von Lilienstern erhvervede den.

Endelig kan man nævne de to C-brakteater fra Eckernförde-egnen Tab. III:33 og IIII:39, der ifølge Thomsen 1855 var i holstensk privateje og blev tegnet efter utydelige aftryk i bly.¹⁹ Aftrykkenes dårlige kvalitet kan være forklaringen på den vage tegning af randtrådene og på de manglende øskner. Desværre er hverken brakteaterne eller blyaftrykkene bevaret.

Det er altså kun en lille del af brakteaterne på plancherne, der var i Oldsagskommissionens besiddelse, nemlig dem, der er fremhævet ved indramning. Nogle var som nævnt i privateje, men en stor del af de øvrige var i den danske konges samlinger: Møntkabinetet og Kunstkammeret, og på grund af rigsfællesskabet med Norge 1380-1814 rummede disse samlinger også norske fund: Medaillon-eftertiligningen fra Gunheim Tab. VI:66 og C-brakteaterne fra Gudbrandsdalen Tab. III:45 og 'Norge' Tab. III:27.

Et par af de 'kongelige' brakteater bør omtales lidt nærmere. Den ene er den lille A-brakteat fra Sjælland Tab. VI:64.²⁰ Den var antagelig i kongens samling allerede 1681 og skal være fundet 'et sted på Sjælland' (*in Sælandia qvoq; alibi repertum*). Den mangler nu både øsknen og det stykke af pladen, som øsknen har været loddet fast på. Øsknen ses både på Tab. VI og på ældre afbildninger (Mackeprang 1952, fig. 3-4), og da brakteaten blev beskrevet som inv. nr. 8656 i Nationalmuseets protokol i 1845, var den stadig komplet, mens manglende øskner omhyggeligt noteres ved inv. nr. 8652 (Tab. III:26) og 8654 (Tab. III:29), der blev overført fra Det Kgl. Møntkabinet sammen med Sjællands-brakteaten. Øsknen var også på sin plads senere i 1800-talet, da nordmanden Peter Petersen (1835-1894) lavede galvaniske kopier af brakteaterne i de store nordiske museer (Lamm 1979). Skaden er altså sket længe efter at Sjællands-brakteaten kom til Nationalmuseet. Den manglende øsknen kan ikke identificeres i samlingen.

Et andet øsknen-mysterium knytter sig til brakteaten inv. nr. 8652 med ukendt findested, der er afbildet Tab. III:26.²¹ Som nævnt blev den overført fra Det Kgl. Møntkabinet 1845 sammen med bl.a. Sjællands-brakteaten Tab. VI:64, og det nævnes da i Nationalmuseets protokol, at øsknen mangler. Alligevel er den afbildet med øsknen både på de kobberstukne plancher og i 'Atlas for nordisk Oldkyndighed' 1857, og i den tilhørende artikel nævner Thomsen ikke noget om øsknen (Thomsen 1855,

311). Går man tilbage til 'Beskrivelse over Danske Mynter og Medailler i den Kongelige Samling' fra 1791, optræder denne brakteat imidlertid i to lige store eksemplarer, det ene uden og det anden med øsknen! Den første, Classe I nr. 9, som mangler øsknen (hvad der også nævnes i teksten), angives at veje 9/16 Dukat (1,96 g).²² Den anden brakteat, Classe I nr. 10 med øsknen, beskrives som »Samme, meget tykkere med Øsken, synes at være støbt efter foregaaende. 2 Dukater« (6,96 g). Den store vægtforskel skyldes altså ikke kun den manglende øsknen; den komplette brakteat har også været betydeligt kraftigere i godset. I Møntsamlingens eksemplar af 'Beskrivelse over Danske Mynter og Medailler i den Kongelige Samling' 1791 har Thomsen skrevet: »Nr. 10 er støbt og udlagt af Samlingen, i dennes Sted er nedlagt i Saml. en ægte præget Guldbracteate (med snoet Kant og Øsken) med ubestemte slangeformige Figurer, af samme Størrelse som den udlagte men omtrent halv saa vægtig (Bytteprotocol pag: 68)«. Senere har han tilføjet: »Den støbte bortgivet vide Bytteprot: pag: 90. – No. 10²³ afgivet til Museet for de nord. Oldsager, ifølge Ministeriets Approbation af 22 Mai 1866«. Følger man henvisningerne til bytteprotokollen op, får man at vide, at den ægte brakteat, der blev lagt i Møntsamlingen i stedet for afstøbningen, kom fra Oldnordisk Museum i 1845 i bytte for diverse mønter fra det store skattefund fra Vålse Mark på Falster (Skovmand 1942, 95-99). Det drejer sig om en af D-brakteaterne fra et skattefund fra Nørre Hvam i Vestjylland.²⁴

Det vides ikke, hvornår kopien Nr. 10 er lavet, men det må være sket, før den ægte brakteat mistede sin øsknen, og så tidligt, at det var gået i glemmebogen, da teksten til 'Beskrivelse...' blev forfattet. Bytteprotokollen fortæller, at den i 1848 indgik i en byttehandel med »En Dame« hvor Møntsamlingen erhvervede en halv dublon – damens navn nævnes desværre ikke, og kopiens senere skæbne er ukendt. Men Thomsen har altså valgt at vise versionen med øsknen, både på Tab. III og senere i 'Atlas...' Tab. VI:109 (Galster 1951, 8).

Endelig rummer plancherne udenlandske brakteater, som Thomsen enten har kendt fra litteraturen eller selv har skaffet tegninger af. Et mindre heldigt eksempel er afbildningen af brakteaten Tab. III:44, som også optræder i 'Atlas for nordisk Oldkyndighed'. Af den tilhørende tekst fremgår det, at den tidlige var publiceret af Bircherod 1701, og at den på Thomsens tid blev opbevaret i 'den bodleyanske samling i Oxford'. Det er altså den A-brakteat, der før 1677 blev fundet i St. Giles' Field i Oxford, men gengivet spejlvendt – det er den nemlig hos Bircherod, og Thomsen har åbenbart ikke kunnet skaffe sig et bedre forlæg.²⁵

F-brakteaten Tab. I:17 skal være fundet i Holsten, og den ejedes i 1600-tallet af den holstenske oldgransker Johann-Daniel Major (1634-93) og blev beskrevet og afbildet af ham i 1692.²⁶ På Thomsens tid var den for længst forsvundet. Den anden brakteat i Majors samling, en D-brakteat der skal være fundet på Fyn, afbilder Thomsen mærkeligt nok hverken her eller i 'Atlas...', selvom der også er bilde af den både hos Major og senere i Bircherod 1701.²⁷

Forlæg og korrekturer

I det bevarede materiale kan man følge, hvor store anstrengelser Thomsen ellers gjorde sig for at få afbildningerne på plancherne så gode som muligt. På flere af prøvetrykkene har han med lille, sirlig skrift tilføjet kommentarer og rettelser, både for inden- og udenlandske brakteater. Et godt eksempel er den store C-brakteat Tab. V midt i øverste række, der blev indløst af Vitterhetsakademien i Stockholm i 1781 og var fundet ved Ravlunda i Skåne nogle år tidligere sammen med to andre brakteater.²⁸ Også den blev i første omgang kopieret fra en ældre publikation, nemlig Sjöborg 1791 eller 1797 (fig. 6), og den optræder i arkivmaterialet i flere versioner, begyndende med en noget ubehjælpelig, pennetegnet kopi af Sjöborgs afbildning, der sagtens kan være

lavet af Thomsen selv (fig. 7). Både en mere professionel rentegning (fig. 8) og det første aftryk af Tab. V, hvor Ravlunda-brakteaten er forsynet med et tydeligt nummer '49' over øsknen, bygger ligeledes på Sjöborg. Som på hans stik er der 10 mandsmasker under øsknen, og Thomsen bemærker i en påskrift på bagsiden af tegningen Sjöborgs 'urimelige Idee', at de skulle vise Sigurd Rings svinefylkings-slagorden i Bråvalla-slaget.

Denne version af planchen er åbenbart blevet sendt til en af Thomsens svenske forbindelser, for et eksemplar er forsynet med kommentarer på svensk, og den yderste maske til højre er overstreget (fig. 9). Denne maske er derfor slettet på en ny udgave af afbildningen, der også er let revideret på andre punkter, blandt andet øjet og nakkehåret på det store mandshoved, men derefter har Thomsen fået en originaltegning af brakteaten, der stadig ligger i papirerne på Nationalmuseet (fig. 10). Det medførte, at den gamle radering blev slettet på kobberpladen og erstattet af den definitive afbildning. Den er imidlertid lidt højere end den oprindelige, hvor øsknen og dens vulste var alt for lave, og derfor mangler brakteaten sit nummer på de endelige tryk. De andre brakteater på Tab. V viser tydeligt, at det ikke er hele planchen, der er blevet raderet på ny, idet små uregelmæssigheder i detaljer og skravering, som man hverken har villet eller kunnet gentage ved en nyradering, går igen på alle versioner af planchen. Jeg har også fået bekræftet af Thomas H. Bredsdorff, der er tegner og grafiker ved Nationalmuseet og selv har arbejdet med kobberstik, at det har været muligt at bortskrabe en hel brakteat og grave en ny på dens plads.

Det andet præg i Ravlundafundet, der fandtes i to eksemplarer og er afbildet Tab. II:19, kan Thomsen have fået tegnet efter det eksemplar, som fra begyndelsen af 1800-tallet befandt sig i den kongelige møntsamling.²⁹ Ganske vist viser den definitive planche to perler og en S-formet tråd under øsknen, som kun findes på Vitterhetsakademiens eksemplar, men dels er disse detaljer ikke tegnet særlig korrekt,

Fig. 10.

Fig. 7. Penne-tegning af den store Ravlunda-brakteat IK 144,1, først skitseret med blyant. Museumshistorisk Arkiv, Danmarks Middelalder og Renæssance, Nationalmuseet. Diameter 73 mm.

Pen drawing of the large Ravlunda bracteate IK 144,1, first sketched in pencil. Archive of Museum History, Danish Middle Ages and Renaissance, The National Museum of Denmark. Diameter 73 mm.

Fig. 8. Laveret tuschtegning, delvis skitseret med blyant. Museumshistorisk Arkiv, Nationalmuseet.

Ink wash drawing, partly sketched in pencil. Archive of Museum History, The National Museum.

Fig. 11.

Fig. 12.

Weller: Sc.

Fig. 6. Nicolaus Sjöborgs afbildning 1797 af to brakteater fra Ravlunda i Skåne (Fig. 10-11, IK 144,1 og 143) og en C-brakteat fundet nær Vadstena i Östergötland (IK 377,1). Den største brakteat måler 73 mm i diameter.

Nicolaus Sjöborg's depiction (1797) of two bracteates from Ravlunda in Scania (Figs. 10-11, IK 144,1 and 143) and a C-bracteate found near Vadstena in Östergötland (IK 377,1). The largest bracteate measures 73 mm in diameter.

Fig. 9. Udsnit af et prøvetryk af Tab. V med håndskrevne kommentarer. Museumshistorisk Arkiv, Nationalmuseet.

Detail of a specimen print of Tab. V with handwritten comments. Archive of Museum History, The National Museum.

Fig. 10. Ravlunda-brakteaten tegnet efter originalen. Kultegnning eller lavering, hvor nogle detaljer er trukket op med tusch. Museumshistorisk Arkiv, Nationalmuseet.

The Ravlunda bracteate drawn from the original. Charcoal drawing or wash, with some details emphasized in ink. Archive of Museum History, The National Museum.

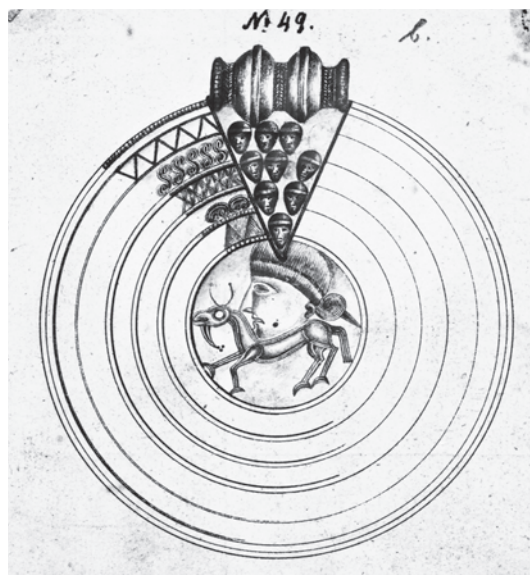

Fig. 11. Laveret tuschtegning af medaillon-efterligning fra Lilla Jored i Bohuslän (IK 107). Diameter 39 mm. Museumshistorisk Arkiv, Nationalmuseet.

Ink wash drawing of medallion imitation from Lilla Jored in Bohuslän (IK 107). Diameter 39 mm. Archive of Museum History, The National Museum.

og dels mangler de faktisk på den første version af Tab. II, der endnu ikke er signeret af kobberstikeren. Formodentlig er også denne tegning ændret efter korrekturen fra Stockholm.

Et yderligere eksempel på Thomsens ihærdighed er C-brakteaten fra Vadstena Tab. II:22 med den lange runeindskrift, der indbefatter et komplet runealfabet.³⁰ Også her var det oprindelige forlæg en ret elendig afbildning, publiceret af Sjöborg 1797 (fig. 6 nederst th.), hvor en påloddet trekant under øsknen med tilhørende guldperler fantasifuldt er udformet som et dødningehoved! Thomsen må fra starten have været klar over, at det ikke kunne passe, for på det lige nævnte, første prøvetryk af Tab. II er Vadstena-brakteatens plads tom: Der er sat plads af til den, men den er ikke graveret. Da den så bliver føjet ind efter et forlæg, vi ikke kender, er det allerede i en udgave, der ligger meget nærmere virkeligheden end Sjöborgs afbildning; og alligevel kan man følge, hvordan den er blevet rettet i flere omgange, både af Thomsen og af hans svenske forbindelser, før man nåede til et brugbart resultat (Krogh & Leth-Larsen 1990, fig. 9-11).

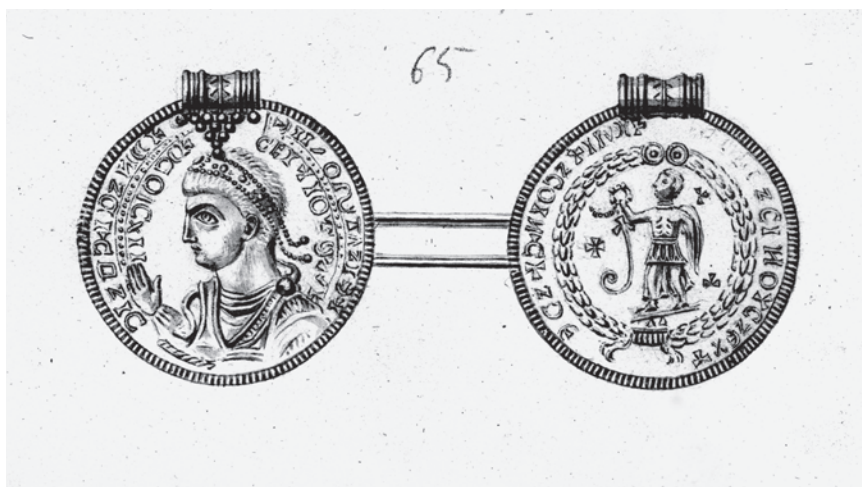
C-brakteaten Tab. III:40 fra Alingsås i Västergötland er – ligesom de to brakteater Tab. III:47-48 fra Vä i Skåne og den graverede brakteatefterligning

fra samme fund (Tab. III:46) – hentet fra et kobberstik, der blev udgivet af Elias Brenner i 1696.³¹ Det fremgår af de krummede øskner på de to brakteater Tab. III:40 og 48, som har samme forkerte form på Brenners ellers glimrende stik, og som adskiller dette fra Schefferus' ikke helt så vellykkede afbildninger af de samme brakteater fra 1675. Og ganske rigtigt ligger der et eksemplar af Brenners stik blandt Thomsens papirer på Nationalmuseet.

Gengivelsen Tab. VI:65 af medaillon-efterligningen IK 107 fra Lilla Jored i Bohuslän, der blev fundet 1816 og indleveret til Vitterhetsakademien i Stockholm året efter, er glimrende. Også her er der flere forarbejder, hvoraf det ældste er en laveret tuschtegning, der giver en grovere gengivelse af motiverne (fig. 11). Den er blevet erstattet af en bedre version (fig. 12), der ifølge en notits på originaltegningen bygger på en blyafstøbning, som Prof. Lindfors i Lund sendte Oldsagskommissionen til låns i januar 1818 sammen med en rapport om antikvitetsskolens aktuelle tilstand i Sverige (Hildebrand 1937-38, 297, 454; Jakobsen 2007, 241). Afstøbningen har dog næppe været helt tydelig i alle detaljer; i hvert fald mangler den nye tegning både forsideportrættets ring på tommelfingeren og 'skrifttegnene' øverst til højre på bagsiden. Begge dele fandtes på den første

Fig. 12. Laveret tuschtegning af Lilla Jored-medaillon. Museumshistorisk Arkiv, Nationalmuseet.

Ink wash drawing of the Lilla Jored medallion. Archive of Museum History, The National Museum.

tegning, og de blev tilføjet igen i løbet af korrekturarbejdet med den kobberstukne planche.

C-brakteaten fra Lilla Jored IK 363,2, der blev indleveret sammen med medaillon-efterligningen, er ikke med på plancherne. Thomsen har ikke kendt den; han havde i denne periode store problemer med at få oplysninger om samlingerne i Stockholm (Hildebrand 1937-38, 411 ff., 440 f., 456 ff.), og selv i sin endelige fremlæggelse af brakteaterne i 'Anna-

ler for nordisk Oldkyndighed og Historie' 1855 og 'Atlas...' 1857 har Thomsen ikke Lilla Jored-brakteaten med, men kun et stempelidentisk eksemplar uden fundoplysninger, som da var i en privat samling i Stockholm.³²

Den anden svenske medaillon-efterligning på plancherne, nemlig IK 193 fra Tunalund i Uppland (Tab. V:62), blev fundet 1817 og omgående publiceret af J.H. Schröder i Uppsala (Schröder 1817), som også

Fig. 13. Pennetegning af medaillon-efterligning fra Tunalund i Uppland (IK 193). Diameter 38,2 mm. Museumshistorisk Arkiv, Nationalmuseet.

Pen drawing of medallion imitation from Tunalund in Uppland (IK 193). Diameter 38.2 mm. Archive of Museum History, The National Museum.

forsynede sin korrespondent Thomsen med tegninger af den (Hildebrand 1937-38, 454ff.) (fig. 13).

Også brakteaterne fra Tjurkö, der er afbildet Tab. III:24-25, 38 og til venstre på Tab. VII var et ganske nyt fund, da plancherne blev tegnet.³³ De blev fundet 1817 og var i privat eje i Karlskrona. I første omgang havde Thomsen åbenbart kun fået tegninger af tre af brakteaterne, for først da han besøgte byen i 1820 og sammenlignede plancherne med originalerne (»nogle smaae Afvigelser bemærkedes«), blev han opmærksom på »en ikke ubetydelig Antiquitets Samling hos en Skibsbygmester«, som blandt andet godt rummede endnu en brakteat fra fundet, nemlig C-brakteaten Tab. VII. Thomsen sikrede sig straks løfte om både en tegning og en afstøbning af denne brakteat, som han mente »enhører til de aller mærkværdigste« og som burde kunne give »nogen Oplysning, da den er forsynet med en lang Indskrift med Runer« (Jakobsen 2007, 258). Og da indskriften på brakteaten langt senere blev tydet, levede den fuldt ud op til Thomsens forventninger ved at bestå af et formfuldendt halvt skjaldevers: »Hjald skrev runer på det vælske korn for Kuni-mund« med bogstavrim og med kenningen 'vælsk korn' som en poetisk omskrivning for guld.³⁴

Tegneren

Alle genstande på plancherne er gengivet i naturlig størrelse; der er kun små afvigelser. Det er et prisværdigt træk, som langt fra alle senere arkæologer har kunnet leve op til, men det har sikkert været naturligt for Thomsen med hans baggrund som numismatiker. Det samme er f.eks. tilfældet med både brakteater og mønter i 'Beskrivelse over Danske Mynter og Medailler i den Kongelige Samling' fra 1791.

Plancherne I-VI er signeret 'O.O. Bagge sc.' og er altså stukket af Oluf Olufsen Bagge (1780-1836), der også stod for stikning og trykning af de fleste af figurplancherne til 'Antiquariske Annaler'. Ifølge Old-

sagskommissionens regnskabsprotokol den 6.4.1820 blev der udbetalt 250 Rbd. 5 M. 8 Sk. til dækning af »Kobberstikker Bagges Regning for Stikning og Aftryk af 6 Plader over Guldbrakteaterne ... Reg. No. 76«, og det følgende år fik han 16.5. yderligere 22 Rbd. 4 M. »...for Stikning af Guldbrakteat Reg. No. 128«³⁵

Men det er ikke Bagge, der har lavet de tegninger, som plancherne er stukket ud fra. Det fremgår af flere poster i Oldsagskommissionens regnskaber (Krogh & Leth-Larsen 1990). Ældst er en regnskabspost med C.J. Thomsens håndskrift fra 31.12.1818: »Maler Holm for under min Opsigt, at forferdige 32 Tegninger af Guldbrakteater á Stk. 1 Rbd. 32 Rbd.«. Den 20. juli året efter bogføres en udgift på 56 Rbd. (Rigsbankdaler) for tegning af brakteater »efter Commissionens Beslutning«, ledsaget af en kvittering: »Auf Order des Hern Sekriter Tomson habe ich 56 stück Zeichnungen fon Goldbraktiaten gemacht á st. 1 Rbd. 56 Rbd. bezahlt F. Holm«. I de følgende år optræder samme Holm adskillige gange i regnskaberne, både for tegninger af brakteater og hurtigt også for andre opgaver: Tegninger af udgravningen af Nordhøjen i Jelling og stikning af trykplader, tegninger af forskellige oldsager, helle-ristninger og runesten, og desuden for reparation af middelalderlige glasmalerier (Krogh & Leth-Larsen 1990, 128f.). Den seneste af i alt 10 poster vedrørende brakteater er fra 31.8.1827: »Tegning af forskellige Guldbrakteater, dels efter Originaler, dels efter fremmede Tegninger, der maatte berigtiges. 5 Rbd.« med kvittering: »Vom Herrn Cancelieraath Thomsen – richtig erhalten Holm«.

Denne 'Maler Holm' er ikke nogen ukendt skikkelse i dansk kunsthistorie.³⁶ Hans fulde navn var Heinrich Gustav Ferdinand Holm, men han er bedre kendt som 'Fattig Holm' eller 'Stille Holm' (fig. 14). Han blev født 1803 som søn af maler og kobberstikker Jens Holm og døde 1861. Han var altså kun 15 år gammel, da han begyndte at arbejde for Thomsen i 1818 – teoretisk kan 'Maler Holm' i den ældste regnskabspost ganske vist være hans far, men

Fig. 14. Selvportræt af 'Fattig-Holm'. Efter Jakobsen 2007, fig. 92.

Self-portrait of the painter 'Poor Holm'. After Jakobsen 2007, Fig. 92.

det er udelukket for 1819-kvitteringens 'F. Holm'. Familien var kommet til København i 1816, hvor faren bl.a. arbejdede for Det Kongelige Søkortarkiv og omgikkes C.W. Eckersberg og andre af tidens kunstnere, samtidig med at han uddannede sønnen som sin medarbejder. Også Thomsen færdedes som nævnt i kunstnerkredse, og kontakten kan f.eks. være skabt af O.O. Bagge, der kendte både Thomsen og Holm senior. Både far og søn arbejdede også for Møntkabinettets leder Christian Ramus (1765-1832), der brugte deres tegninger af middelaldermønter i arbejder 1824 og 1826; men deres vigtigste opgave for Ramus var dog at levere tegninger til det store værk om danske middelaldermønter, som han og hans assistent Ole Devegge arbejdede på, men som på grund af Ramus' død aldrig blev afsluttet (Jensen 1981, 70-73).

Men H.G.F. Holm er først og fremmest kendt for sine mange akvareller og håndkolorerede stik med motiver fra Københavns gader og pladser og fra byens omegn. Der er bevaret over 700 af dem, de ældste fra ca. 1820. Flere af dem blev udgivet,

f.eks. 'Sjællands yndigste Egne' (1826-28). De ældste er præget af en omhyggelig detaljerighed, der kan være affødt af de krav om præcision, som Thomsen stillede til sine oldsagsafbildninger, men med tiden udviklede Holm sig til en selvstændig kunstner, hvis arbejder har stor kulturhistorisk og kunstnerisk værdi. De var også populære i samtiden, blev kopieret af andre og overført til både danske og engelske kaffe- og testel. Men trods hans store produktion førte personlige problemer til, at Holm var i konstant pengehø, og det gav ham hans tilnavn.

Plancherne i Europa – Wilhelm Grimm

Plancherne var bestemt til at blive trykt i 'Antiquariske Annaler' i forbindelse med en artikel af filologen Børge Thorlacius (1775-1829), der var medlem både af Oldsagskommissionen og af Den Arnemagnæanske Kommission. Men det trak ud, og i »Forerindringen« til det første hefte af bind IV, som endelig udkom i 1823, skriver kommissionens medlemmer, at man ønskede at »paa et Sted og i troere Afbildninger end hidtil at kunne overse alle de adspredte Guldbracteater i herværende og fremmede Antiquitet- og Myntsamlinger«. Derfor havde man indledt en vidtløftig korrespondance og fået samlet materialet til de syv kobberplancher. Imidlertid blev der ved med at komme vigtige supplement, og »for ikke at levere noget meget ufuldstændigt« havde man besluttet at udsætte udgivelsen af brakteaterne.³⁷ Men man gjorde sig naturligvis sine tanker om brakteaterne; for eksempel skrev Finn Magnusen, der jo var medlem af kommissionen, i 1820 at brakteaterne »af flere Grunde, som det vilde være for vidtløftigt at udvikle her ... ej usandsynligt tildeels forestille nordiske Guder«; men han ville afvente det igangværende arbejde med at tegne og beskrive brakteaterne, før han udtalte sig mere bestemt.³⁸ I mellemtiden gav man plancherne til lærde forbindelser, for at de kunne bidrage til arbejdet. Allerede

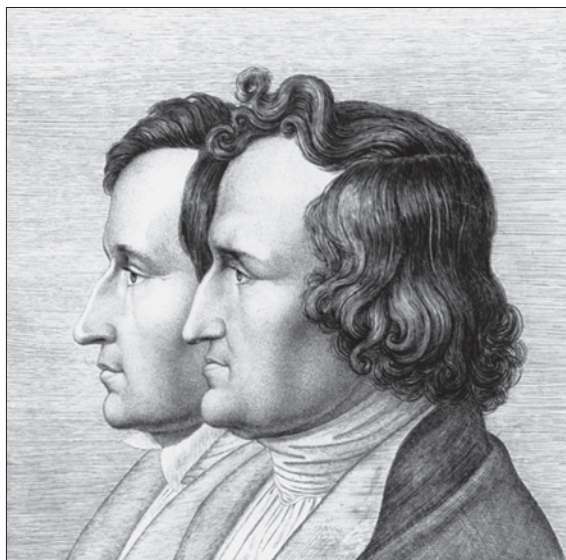

Fig. 15. Brødrene Wilhelm (tv.) og Jacob Grimm, som Nyerup besøgte i Kassel, arbejdede nært sammen som folkemindesamlere og sprogforskere. Foruden folkesagn beskæftigede de sig med sprog- og retshistorie, runologi og mytologi, og i 1854 påbegyndte de den store 'Deutsches Wörterbuch', hvis sidste bind udkom 1960. Radering efter tegning af Ludwig Emil Grimm 1843.

The brothers Wilhelm (left) and Jacob Grimm, whom Nyerup visited in Kassel, worked together closely as folklorists and linguists. Besides folk tales and legends, they worked with the history of language and law, runology and mythology, and in 1854 they began work on the great Deutsches Wörterbuch, the last volume of which appeared in 1960. Etching after a drawing by Ludwig Emil Grimm 1843.

i slutningen af 1820 fik den svenske historiker Sven Hylander (1797-1825), der var en af Thomsens nærmeste forbindelser, de første seks plancher med på en studierejse til Paris (Hildebrand 1937-38, 457).

Året efter fik Rasmus Nyerup en kongelig bevilgning til en rejse til Tyskland, hvor han dels skulle pleje sit svigtende syn, dels arbejde for kommissionens formål. Som tak aflagde han en udførlig rapport om rejsen, som blev trykt i 'Antiqvariske Annaler' IV.³⁹ Nyerup skriver, at opgaven med at forklare brakteaterne »var sikkerlig ikke af de lette, og, næst de tønderne Guldhorns Fortolkning, er der neppe noget vanskeligere Problem i vores Archæologie end disse Bracteaters Udtydning. Derfor troede jeg ogsaa, at man næsten kunde ansee Rejsens Bekostning for halv erstattet, hvis jeg skulde være heldig nok til, hos tyske Oldforskere, at erholde saadanne Bidrag, som ... kunde kaste et Lys over denne, hidtil af et ugjennemtrængeligt Mørke omtaagede Gjenstand.« Derfor »udsaaede jeg en archæologisk Sæd« ved at forære adskillige forskere og samlere et sæt af kobberstikkene. Det var dog ikke alle steder, det førte til noget positivt resultat. Adskillige af modtagerne »vare meget tilbøjelige til,

uden stor Betænkning, at belægge dem med Navnet 'Barbariske Mynter' og erklære dem for Kludderarbejde, forfærdiget uden Smag og Konst af de raa Nationer, som i Egnene ved det sorte Hav boede i Nærheden af Grækerne.«

Bedre gik det hos sprog- og folkeminddeforskeren Wilhelm Grimm (1786-1856, fig. 15) i Kassel. Han havde i foråret 1821 udgivet bogen 'Ueber deutsche Runen',⁴⁰ som dog hovedsagelig behandler runemanskrifter og kun kender få indskrifter på andre materialer. Brakteaterne kendte han ikke, og Nyerups besøg har åbenbart optaget ham meget. I et brev fra 12. juni 1821 fortæller han, at 'der alte Nyerup aus Kopenhagen' nogle dage tidligere uventet havde besøgt ham og overbragt plancherne med de meget sjældne guldbrakteater, som snarest skulle trykkes i 'Antiqvariske Annaler'. Takket være det runealfabet, som Grimm havde udarbejdet i sin bog, var det lykkedes ham 'med en vis sandsynlighed' at få mening i runeindskrifterne, som ingen hidtil havde kunnet læse, og han påtænkte at sende en afhandling om dem til København (Axboe *et al.* 2006, 412). Tilsvarende skriver Nyerup i sin rejseberetning: »Fra denne vor Oldlitteraturs grundige

Kjender, lover Commissionen sig udmærket gode Bidrag«. Grimm har arbejdet hurtigt, for allerede den 16. juni 1821 afsluttede han et manuskript om brakteaterne. Det blev imidlertid ikke trykt, men blev først i 1980'erne fundet i en samling af Børge Thorlacius' papirer i Landsbókasafn i Reykjavík, hvortil det var kommet ad ukendte veje, og derefter publiceret.⁴¹

Grimm anså brakteaterne for at være amuletter fra hedensk tid, men af sproglige grunde dog næppe ældre end det 8. århundrede. Både her og i sammenhæng med hans (ikke altid lige vellykkede) forsøg på at læse nogle af runeindskrifterne på brakteaterne må man være opmærksom på, at han og de andre tidlige runologer endnu ikke havde 'opdaget' den ældre *fupark*, som brakteaternes indskrifter er skrevet med, men kun kendte vikingetidens runer. Den ældre runerække blev først erkendt af Ludvig F.A. Wimmer i 1874. Til gengæld havde Grimm allerede i 1821 et helhedssyn på brakteaterne, som først i de seneste år igen er blevet aktuelt (f.eks. Hauck 1998). Han betragtede de forskellige brakteattyper under eet og gik ud fra, at deres billedfremstillinger viste forskellige sider af den samme mytiske emnekreds, og at billeder og indskrifter tilsvarende gensidigt belyste hinanden. Man har endda indtryk af, at hans forsøg på at tolke runeindskrifterne er påvirket af billederne på brakteaterne.

Grimm tolkede C-brakteaternes store mands-hoveder som en jordisk eller himmelsk hersker, kendetegnet ved sit diadem, og på grund af det 'lyn', der kommer ud af herskerens mund på Tab. III:31, identificerede han denne hersker som Thor. Det store dyr på C-brakteaterne mente han er et uhyre, en lindorm, på grund af dets kløer og den slangeagtige tunge, der ses på flere af prægene. Fuglen ser ud til at søge beskyttelse hos 'herskeren', og Grimm tolkede den som sjælen, der søger beskyttelse mod lindormen hos den mægtige Thor. Tilsvarende tydede han indskriften på C-brakteaten IK 184 fra Tjurkö Tab. VII til venstre som »Rens og befri sjælen med trylleformler – skænk ørnen

et sikkert sted – betving jætterne«. Runerne på B-brakteaten IK 149,1 fra 'Skåne' (Tab. II:18) tolkes som »Lad ormen hvile, Gud!«, C-brakteaten IK 377,1 fra Vadstena (Tab. II:22) som »Lad raseriet hvile, Gud, tål ikke lindormens spot«. Grimm tog ikke stilling til alle indskrifter, og han nævner slet ikke de mange D-brakteater på Tab. I, men det er fristende at tro, at de har været med til at bringe hans tanker ind på uhyrer og lindorme. Han var selv klar over, at hans tolkninger delvis byggede på formodninger, og efterlyste sproglige paralleller fra andre kilder, men han mente på den anden side, at overensstemmelserne mellem billeder og indskrifter bestyrkede hans læsninger.

Det tjener i øvrigt Grimm til ære, at han ikke som sine tidligere nævnte samtidige så med ringeagt på brakteaternes udsmykning. Han nævner det fine arbejde i udsmykningen og at tegningen ingeniørlundt viser en rå primitivitet, men snarere en »forringet, men dog kæk karakter, der har forvildet sig bort fra gode forbilleder«. I et senere arbejde gentog han, at brakteaternes udsmykning ikke er 'rå', men omhyggelig og ikke smagløs. Tegningen af dyr og menneskehoveder er ganske vist ikke korrekt, men skal heller ikke være det; de skal ikke vise det naturlige, men være arabesker, og her viser slyngningerne en fri og dygtig hånds arbejde.⁴²

Plancherne i Norden

Det var ikke kun udenlandske forskere, som Oldsagskommissionen sendte brakteattavlerne til; mens man ventede på, at de kunne udgives, brugte man dem også til at pleje indenlandske forbindelser og om muligt skaffe nye fund til samlingen.

Et eksempel er Pastor Aagaard fra Agerskov i Haderslev amt. Han sendte i december 1821 et brev med nogle 'antiquariske Bemærkninger' til kommissionen. Det blev fremlagt på mødet i februar 1822, hvor man vurderede, at nogle af hans betragtninger måske kunne finde plads i et kommende hefte

af 'Antiquariske Annaler'. Men, som mødereferatet meddeler: »Som vigtigere bemærkede Secretairen, at af den Liste Præsten giver af de Oldsager han ejer, maae man formode, at han er i Besiddelse af, en af de sjeldne Guldrakteater og det endog en med Inskrivt der hidindtil urigtig har været anseet for en angelsaxisk Mynt«. Man vedtog at sende pastoren de allerede trykte brakteatplancher med anmodning om at få overladt brakteaten »imod hvad Betaling han selv ville fastsætte«, og Thomsen havde set rigtigt: Pastor Aagaard skænkede sin brakteat til museet og berettede, at den var fundet omkring 10 år tidligere sammen med et ornamenteret sølvsmykke. Kommissionen kvitterede ved at sende en medalje og bede om hjælp til at erhverve sølvsmykket, og på den måde kom man i besiddelse både af B-brakteaten fra Galsted, der har en af de længste runeindskrifter, og af den enestående relieffibula, den blev fundet sammen med.⁴³

Kommissionen havde ikke samme held med at sende plancherne til 'Provst Abel i Wondsio', som man på mødet 20. december 1821 fik efterretning om ejede en guldrakteat (Jakobsen 2007, 271). Det må være Poul Severin Abel (død 1827), der fra 1812 var provst i Vanse (tidligere stavet Wandsøe) på Lista i Syd norge. Her havde man tidligere på året fundet en rig grav i en gravhøj ved kirken. Den rummede fragmenter af et meget stort sværd og nogle pilespidser af jern, skår af et glasbæger og flere lerkar samt »nogle smaa Zirater af Guldblik, nogle svagt forgyldte af stöbt Sölv, en lille Steen indfattet i Kobber og derved et Spænde (Stenen formodedes at være brugt til at hvæsse Pile paa)« – antagelig stammede spænde og sten fra et pragtbælte med indfattet ildslagningssten – samt guldrakteaten IK 113 Lista Prestegård-C (Thomsen 1855, 319f.; Mackeprang 1952, 144f., Pl. 12:4). Bortset fra brakteaten, som blev erhvervet af Oldsaksamlingen i Oslo i 1835, er fundet gået tabt, men det er naturligvis omsonst at spekulere på, om det var gået bedre, hvis provst Abel havde reageret på Oldsagskommissionens henvendelse.

Tiden efter 1821

Thomsen forsømte ikke nogen mulighed for at få forbedret sine brakteatplancher. Som nævnt sammenlignede han afbildningerne af Tjurkö-brakteaterne med originalerne under sit besøg i Karlskrona 1820, og på samme rejse undersøgte han også brakteaterne i Lund, hvor »nogle smaae Afvigelse[r] [blev] bemærket« (Jakobsen 2007, 257). I oktober 1824 meddelte han Oldsagskommissionen, at hans svenske forbindelser havde sendt både tegninger af nye brakteater og »nyttige Berigtigelser« til de plancher, der allerede var færdige (Jakobsen 2007, 286). Det var sværere for ham at håndtere den kritik, som 'den vandrende antikvar' Arendt kom med under et besøg i 1822. Holsteneren Martin Fridrich Arendt (1773-1823) var en yderst original person. Kolerisk og arrogant, en besværlig snyltegæst, der næsten ikke var til at drive ud igen, men også lærd og med en skarp iagttagelsesevne og klæderne udstoppet med antikvariske optegnelser var han på en evig rejse til fods gennem Norden og store dele af Europa. I maj 1822 dukkede han uventet op hos Thomsen, der bestemt ikke var begejstret og mest havde lyst til at kaste ham på døren; »alligevel maae jeg tilstaae, at jeg altid lærer noget af ham... Kobberne over Guldrakteaterne fik for Expl. en Recension, der var alvorlig. Jeg maae tilstaae han viste mig Fejl, jeg ikke har bemærket, uagtet jeg af hver har ladet tage 3 Correcturer, passet paa under Stikningen. Jeg var utaknemlig, naar jeg ikke erkjendte, at hans Forbedringer vare for det meste af den Natur, at de burde og skal blive benyttede«. ⁴⁴

Efter brevvekslingen om de svenske brakteater i 1824 var der stille om projektet, indtil Holm i december 1826 udfærdigede nogle brakteat-tegninger, der blev sendt til Polen. Desuden blev der taget nye aftryk af pladerne, idet Bagge den 30.1.1827 fik betaling for »Taget Aftryk af nogle Plader om Guldrakteater og Oldsager ... 50 Tryk...« Desuden blev Holm som nævnt betalt for nyttegninger og rettelser i august 1827, hvor samarbejdet med Thomsen ophørte.

Herefter gik Thomsens brakteatstudier i stå. I et brev til Johan Gustaf Liljegren i Stockholm 1829 omtalte han dem som »en fortvivlet Art Oldsager, men ogsaa her vil Udholdenhed og Opmærksomhed skaffe Lys« (Hildebrand 1937-38, 463). Han genoptog arbejdet med brakteaterne i en kortere periode 1832-33, og det afspejles også i Oldsagskommissionens mødeprotokol. I referatet af mødet den 9. februar 1832 hedder det: »Den anden Sag som længe henstaar er Fuldendelsen af Stikningen af Pladerne over Guldbrakeaterne. De 6 Plader som ere færdige forevistes tilligemed den halv færdige syvende, omtrent til 5 Plader har man tegninger af Guldbrakeater, der dels i de sidste Aar ere fundne i Danmark Sverrig Norge og Nordtydskland.« Kommissionen besluttede, at man skulle fortsætte med stikningen af brakteat-plancherne (Jakobsen 2007, 310) og i løbet af 1832 blev der ifølge to regninger tegnet 19 guldbrakeater.³⁵ Den sidste regning i projektet kommer fra kobberstikker Bagge og er dateret 3.2.1833: »Giort nogle Forandringer og correctioner paa en del Plader med Brachteater ... 5 Rbd.«

Først omkring 1844 kom Thomsen for alvor i gang igen med undersøgelsen af brakteaterne, og nu kasserede han definitivt sine gamle plancher (Hildebrand 1937-38, 463). Det har der været flere grunde til. Alene tilvæksten til Oldnordisk Museum havde næsten fordoblet fundmaterialet, siden det oprindelige arbejde med plancherne. Desuden må man tro, at Thomsen nu kunne se det udviklingsskema, som hans opdeling af brakteaterne i afhandlingen 1855 kom til at bygge på, og som også bestemte rækkefølgen på plancherne i 'Atlas for Nordisk Oldkyndighed': Mens de utrykte plancher begynder med D-brakteater, starter Thomsen nu med brakteaternes romerske forbilleder og de medaillon-eftertiligninger og A-brakteater, der ligger nærmest dem. Det er ikke utilfredshed med Holms tegninger, der har ført til beslutningen om at skrotte de gamle plancher, for de blev også brugt som forlæg for afbildningerne i 'Atlas for nordisk Oldkyndighed' (Krogh & Leth-Larsen 1990, 125).

Da de første tegninger til plancherne blev lavet, havde Thomsen kun arbejdet få år for Oldsagskommissionen, og tredelingen af oldtiden i sten-, bronze- og jernalder var ikke udviklet endnu. Det er uklart, hvornår Thomsen nåede så vidt, men allerede i 1824 kunne han udtrykke den ganske detaljeret i et brev til den schlesiske arkæolog J.G.G. Büsching (Hermansen 1934, 101-104). Her nævner Thomsen både guldbrakeaterne og den særlige 'Slangestil' blandt jernalderens karakteristika. Samme skarpsyn vidner de genstande, der er afbildet Tab. II:A-C om. De er fremragende eksempler på de 'Slange- og Dragezirkler', som Thomsen i den endelige publikation af tredelingen i 'Ledetraad til nordisk Oldkyndighed' 1836 (s. 63) fremhæver som typiske for jernalderen.

De tegninger, som samarbejdet mellem Thomsen og Holm frembragte, har bevist deres værd. Selvom plancherne blev overhalet af den voksende fundmængde, mens Thomsen arbejdede med brakteaternes problemer, så danner Holms tegninger grundstammen i 'Atlas...' fra 1857, som på sin side var den største og bedste samling af brakteatafbildninger helt frem til Mackeprangs katalog fra 1952 med fotografiske gengivelser af de da kendte præg. Endnu i 1970 benyttede Karl Hauck afbildninger fra 'Atlas...' ved siden af fotografier, fordi de gamle stik gengiver brakteaternes ikonografiske detailrigdom tydeligere, end fotografierne kan det (Hauck 1970, 19f.). Først med kataloget i 'Die Goldbrakteaten der Völkerwanderungszeit' (IK) 1985-89 fik brakteatforskningen adgang til et endnu bedre afbildningsmateriale.⁴⁵

Noter

1. ODS: 'marne' eller 'mane'.
2. Mackeprang 1952, 11f. Protokollen over Christian V's medaljer findes på Den Kongelige Mønt- og Medaille-samling.
3. Antiquariske Annaler III, 1820, 366f.; IV, 1827, V; Mackeprang 1952, 113; IK 77-79, 94,2; Jakobsen 2007, 240f. På samme sted som brakteaterne fandtes i 1833 en guldring (NM 2782), og nye undersøgelser på stedet, der nu kaldes Lærkefyrd, har bragt mange andre fund for dagen; se Sørensen 2000, 66-73.
4. NM CLXXXIX; Haseloff 1981, 246, 250.
5. NM 636a-b; Skovmand 1942, 86.
6. NM uden inv.nr.; Ørsnes 1966 fig. 42.
7. Thomsen 1855, 295, sml. 'Atlas...' 1857 nr. 45; Thordeman 1935.
8. Thordeman 1935, 29. Tak til Frands Herschend, Christina Risberg og Harald Nilsson, der har prøvet at spore hængesmykket i Uppsala.
9. LUHM 6609. Thomsen 1855, 288; 'Atlas...' 1857 nr. 24; Stenberger 1958, 56, Abb. 81; Jakobsen 2007, 247.
10. NM 8511; Mackeprang 1952, 106.
11. IK 58; Mackeprang 1952, 10, 118.
12. IK 369 UFo-C; Mackeprang 1952, 14f., 190f.
13. Gram 1750, 7 nr. 28. Tak til Helle Horsnæs for henvisning til Nissens og Grams brakteater, der ikke kendtes af Mackeprang. Det er uvist, hvilke(n) brakteat(er) der kan være tale om, men formodentlig er den eller de blandt de senere kendte brakteater uden fundoplysninger.
14. IK 365,4 Schonen?-C; Mackeprang 1952, 160. Peter Johan Monrad omtales ofte som 'J.P. Monrad', f.eks. Hildebrand 1937-38, Mackeprang l.c. og Jensen 1992. Rigtig angivelse f.eks. Gundestrup 1988, 58; Dansk Biografisk Leksikon, o.m.a.
15. IK 125 Mecklenburg-C; Mackeprang 1952, 181. IK 71 'Hamburg'-B; Mackeprang o.c., 179. Timms brakteat: IK 149,1 Schonen-B; Mackeprang o.c., 160.
16. Inv. nr. MDCLII. Mackeprang 1952, 186f.
17. IK 368 UFo-C. Mackeprang 1952, 187.
18. IK 229. Hildebrand 1937-38, 393; Mackeprang 1952, 111.
19. IK 236-237. Thomsen 1855, 313, 315.
20. IK 329; Mackeprang 1952, 112, Pl. 3:8.
21. IK 198; Mackeprang 1952, 187, Pl. 6:27.
22. Brakteaten vejer nu 2,04 g. Med en dukatvægt på 3,48 g svarer det til 9,38 sekstendedel dukat – det kan ikke passe bedre indenfor den begrænsning, som brugen af sekstendedele dukat som mindste vægtenhed medfører.
- Om udarbejdelsen af 'Beskrivelse...' 1791, se Jensen 1981, 21f., 52-60.
23. Nemlig den indbyttede brakteat.
24. IK 471,1. Der var i alt syv brakteater af dette præg i fundet, og yderligere en af dem blev sammen med en D-brakteat af et andet præg (IK 400,3) afgivet til samlingerne i Kiel og Flensborg, se Mackeprang 1952, 132; de findes nu i Archäologisches Landesmuseum på Schloß Gottorf i Schleswig med inv.nr. KS 801-2. Brakteaten, der kom til Møntsamlingen, havde oprindeligt inv.nr. MCCIV, og den fik ved tilbagekomsten 1866 nummeret C 20.
25. IK 323. 'Atlas...' 1847 Tab. III:32. Thomsen 1855, 291; sml. Mackeprang 1952, 175.
26. IK 281. Mackeprang 1952, 178, Pl. 20:17.
27. IK 432. Mackeprang 1952, 118 nr. 52, Pl. 17:21.
28. IK 144,1 Ravlunda-C. Mackeprang 1952, 162.
29. IK 143. Mackeprang 1952, 162.
30. IK 377,1. Hildebrand 1937-38, 165.
31. Alingsås: IK 12. Mackeprang 1952, 167. Vä: IK 202-3; o.c., 163.
32. IK 363,1 UFo. Thomsen 1855, 311 nr. 108; 'Atlas...' 1857 Tab. VI:108.
33. IK 150,2, 183-185. Mackeprang 1952, 159.
34. IK 184. Jacobsen & Moltke 1941-42, Tekst sp. 547ff.; Moltke 1976, 94ff.; Düwel 2008, 51f.
35. Tak til Jan Holme Andersen for oplysninger fra regnskabsprotokollen.
36. <http://www.kid.dk/Weilbach>.
37. Antiquariske Annaler IV hefte 1 1823, VI-VIII; Hildebrand 1937-38, 457.
38. Magnusen 1820, 144f. Tak til Jan Peder Lamm for denne henvisning.
39. Nyerup 1827; om brakteaterne specielt s. 6-11.
40. Grimm 1821, genoptrykt 2009.
41. Seelow 1986; Axboe *et al.* 2006, 412-18; Grimm 2009, 521-28. Brakteatplancherne er ikke fundet i Grimms efterladte papirer, men det kan ikke udelukkes, at de skjuler sig der; se Düwel i Grimm 2009, 512 note 8.
42. Axboe *et al.* 2006, 385; Grimm 2009, 495f. Om den nutidige tolkning af runeindskrifterne, se W. Heizmann i Axboe *et al.* 2006, 419-22 = Grimm 2009, 529-33; om hans billedtolkning A. Pesch i Axboe *et al.* 2006, 422-426 = Grimm 2009, 533-38.
43. IK 61. Mackeprang 1952, 135, Pl. 6:7, 22:2; Jakobsen 2007, 272-75.
44. Hildebrand 1937-38, 462. Om Arendt, se Høgsbro 1998.
45. Tak til Jan Holme Andersen og Jørgen Steen Jensen for konstruktive kommentarer til manuskriptet!

Forkortelser

IK: Se litteraturlisten.

LUHM: Lunds Universitets historiska museum, Lund.

NM: Nationalmuseet, København.

ODS: Se litteraturlisten.

UF: Ukendt findested.

Litteratur

Appel, Liv Kristine & Carstensen, Carsten 2003. Kong Christian V's jagt ved Esrum og den første danske guldbrakteat. *Årbog 2003. Holbo Herreds Kulturhistoriske Centre. Gilleleje og Omegns Museumsforening. Arkiv- og Museumsforeningen i Helsingør Kommune* 2003, s. 63-86.

Atlas for nordisk Oldkyndighed / Atlas de l'archéologie du Nord. København / Copenhague 1857.

Axboe, Morten 1981a. The Scandinavian Gold Bracteates. *Acta Archaeologica* 52, 1981, s. 1-100.

— 1981b. To tidlige fund af guldgubber. Kongsvik og »Norge«. *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie* 1981, s. 97-108.

Axboe, Morten, Düwel, Klaus, Heizmann, Wilhelm, Nowak, Sean & Pesch, Alexandra 2006. Aus der Frühzeit der Goldbrakteatenforschung. *Frühmittelalterliche Studien* 41, 2006, s. 383-426.

Bartholin, Thomas (d. Æ.) 1673. *Acta Medica et Philosophica Hafniensia* I-II. Hafniæ.

Bartholin, Thomas (d. Y.) 1689. *Antiquitatum Danicarum de Causis Contemptæ a Danis adhuc gentilibus mortis libri tres*. Hafniæ.

Beskrivelse over Danske Mynter og Medailler i den Kongelige Samling. Kiöbenhavn 1791.

Bircherod, Thomas Broderus 1701. *Specimen Antiquarum Rei Monetariae Danorum*. Hafniæ.

Brenner, Elias, 1696. *Qvatvor hi avrei orbes...* 1696.

Düwel, Klaus 2008. *Runenkunde*. 4. Auflage. Sammlung Metzler 71. Stuttgart – Weimar, J.B. Metzler.

Galster, Georg 1951. De nordiske Guldbrakteater. En anmeldelse. *Nordisk Numismatisk Årsskrift* 1951, s. 1-16.

Gram, Hans 1750. *Catalogus Numismatum antiquorum ex auro, argento et ære, omnis moduli, græcorum, romanorum &c quæ, dum vixit, collegit Dn Joannes Grammius...* Hafniæ.

Grimm, Wilhelm Carl 1821. *Ueber deutsche Runen*. Göttingen.

— 2009. *Ueber deutsche Runen und Zur Literatur der Runen. Mit einer Einleitung von Klaus Düwel*. Jacob Grimm und Wilhelm Grimm: Werke. Forschungsausgabe, Ab-

teilung II, Ergänzungsband 2. Hildesheim – Zürich – New York, Olms – Weidmann.

Gundestrup, Bente 1988. Kunstkammeret, Kunstmuseet og Thomsen. *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie* 1988, s. 53-62.

Haseloff, Günther 1981. *Die germanische Tierornamentik der Völkerwanderungszeit. Studien zu Salin's Stil I*. Vorgeschiedliche Forschungen 17. Berlin – New York, Walter de Gruyter.

Hauck, Karl 1970. *Goldbrakteaten aus Sievern*. Münstersche Mittelalter-Schriften 1. München, Wilhelm Fink Verlag.

— 1998. Zur religionsgeschichtlichen Auswertung von Bildchiffren und Runen der völkerwanderungszeitlichen Goldbrakteaten. I: Klaus Düwel & Sean Nowak (udg.): *Runeninschriften als Quellen interdisziplinärer Forschung* 1998, s. 298-353.

Hermansen, Victor 1934. C.J. Thomsens første Museumsordning. Et Bidrag til Tredelingens Historie. *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie* 1934, s. 99-122.

— 1988. Christian Jürgensen Thomsen og G.F. Timm. *Nordisk Numismatisk Unions Medlemsblad* 1988 nr. 8, s. 162-167.

Hildebrand, Bengt 1937-38. *C.J. Thomsen och hans lärde förbindelser i Sverige 1816-1837*, I-II. Stockholm.

Høgsbro, Kirsten-Elizabeth 1998. En antikvar af første skuffe. Martin Fridrich Arendt 1773-1823. *Fund og Forskning* 37, 1998, s. 123-141.

IK: Axboe, Morten, Düwel, Klaus, Hauck, Karl (udg.) & v. Padberg, Lutz: *Die Goldbrakteaten der Völkerwanderungszeit. Ikonographischer Katalog* 1-3. Münstersche Mittelalter-Schriften 24/1-3, 1985-89. München, Wilhelm Fink Verlag.

Jacobsen, Lis & Moltke, Erik 1941-42. *Danmarks Runeindskrifter* I-II. København, Munksgaard.

Jacobsen, Tove B. 2007. *Birth of a World Museum*. *Acta Archaeologica* 78:1.

Jensen, Jørgen 1992. *Thomsens Museum. Historien om Nationalmuseet*. København, Gyldendal.

Jensen, Jørgen Steen 1981. Det Kongelige Mønt- og Medaillekabinet fra 1652 til 1832. I: *Den kongelige Mønt- og Medaillesamling 1781-1981* (red. Otto Mørkholm), s. 9-122. Nationalmuseet, København.

Krogh, Knud J. & Leth-Larsen, Bodil 1990. Fattig Holm som antikvarisk tegner. Om maleren H.G.F. Holms arbejde for Oldsagskommissionen 1818-27. *Nationalmuseets Arbejdsmark* 1990, s. 118-129.

Kromann, Anne & Jensen, Jørgen Steen 1988. C.J. Thomsen som numismatiker. *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie* 1988, s. 97-112.

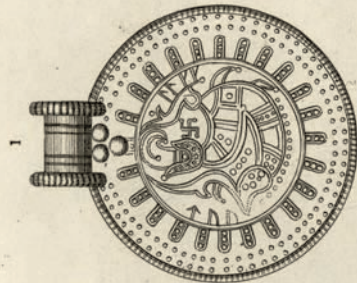
- Lamm, Jan Peder 1979. Peter Petersens galvanoplastische Brakteatkopien. *Frühmittelalterliche Studien* 13, 1979, s. 415-429.
- Ledetraad til Nordisk Oldkyndighed, udgiven af det kongelige Nordiske Oldskrift=Selskab. Kjöbenhavn 1836.
- Mackeprang, Mogens B. 1952. *De nordiske Guldbrakteater*. Jysk arkæologisk Selskabs Skrifter II. Aarhus, Universitetsforlaget i Aarhus.
- Magnusen, Finn 1820. *Bidrag til nordisk Archæologie meddeelte i Forelæsninger*. Kiöbenhavn, Hofboghandler Beckens Forlag.
- Major, Johann-Daniel 1692. *Bevölckertes Cimbrien*. Plön.
- Moltke, Erik, 1976. *Runerne i Danmark og deres oprindelse*. København, Forum.
- Nissen, Claus 1730. *Nissens Münz und Antiquitæten Cabinet Oder Beschreibung der Münzen und Antiquitæten, welche Herr Claus Nissen, Bürger und Handels-Mann zu Odensee in Fünen von so vielen Jahren gesammelt*. Kopenhagen.
- Nyerup, Rasmus 1827. Antiquariske Optegnelser paa en Rejse til München. *Antiquariske Annaler* IV, 1827, s. 3-63.
- ODS: *Ordbog over det danske Sprog* 1-28, 1918-56 + Supplement 1-5, 1992-2005. København, Det Danske Sprog- og Litteraturselskab.
- Ramus, Christian 1824. Beretning om en i Jorden ... funden Samling af gamle Mynter. *Det Skandinaviske Litteratur Selskabs Skrifter* 20, 1824, s. 151-203.
- 1826. Om nogle gamle Mynter. *Det Skandinaviske Litteratur Selskabs Skrifter* 21, 1826, s. 275-318.
- Schefferus, Johannes 1675. *De Orbibus Tribus Aureis Nuper in Scania erutis è terra Disquisitio Antiquaria*. Holmiæ.
- Schröder, Johan Henric 1817. Archäologiska Anteckningar rörande de i svensk jord tid efter annen funne Guld-Brakteater. *Iduna* 7, 1817, s. 160-181.
- Seelow, Hubert 1986. Zwei Autographe Wilhelm Grimms in der isländischen Nationalbibliothek. *Zeitschrift für deutsches Altertum und deutsche Literatur* 97, 1986, s. 124-143.
- Sehested, F. 1878. *Fortidsminder og Oldsager fra Egnen omkring Broholm*. Kjöbenhavn, C.A. Reitzel.
- Sjöborg, Nicolaus H. 1791. *Topographia Paroechiæ Raflunda et Monumentorum quæ circa sunt*. Lund.
- 1797. *Inledning til kännedom af fäderneslandets antiquiteter*. Lund
- Skovmand, Roar 1942. De danske Skattefund fra Vikingetiden og den ældste Middelalder. *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie* 1942, s. 1-275.
- Stenberger, Mårten 1958. *Die Schatzfunde Gotlands der Wikingerzeit I*, Text. Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, Monografier. Stockholm.
- Sørensen, Søren A. 2000. *Hørup – en sjællandsk værkstedsplads fra romersk jernalder*. Museet FærgEGAARDEN.
- Thomsen, Christian Jürgensen 1855. Om Guldbrakteaterne og Brakteaternes tidligste Brug som Mynt. *Annaler for nordisk Oldkyndighed og Historie* 1855, s. 265-347.
- Thordeman, Bengt 1935. Ett fynd med sällsynta mynt. *Nu-mismatiska Meddelanden* XXVIII, 1935, s. 29-38.
- Wimmer, Ludvig F.A. 1874. Runeskriftens Oprindelse og Udvikling i Norden. *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie* 1874, s. 1-270.
- Worm, Ole 1626. *Fasti Danici*.
- 1641. *De aureo cornu*.
- 1643-51. *Danicorum Monumentorum Libri Sex*.
- 1651. *Additamenta ad Monumenta Danica*.
- 1655. *Museum Wormianum*.
- Ørsnes, Mogens 1966. *Form og Stil i Sydskandinaviens yngre germanske jernalder*. Nationalmuseets Skrifter, Arkæologisk-historisk række XI. København, Nationalmuseet.

Appendiks

Liste over de afbildede genstande på Tab. I-VII, 1:1 s. [79-85], med angivelse af afbildning i Mackeprang 1952, IK-nummer, fundsted og type. Omarbejdet efter Alexandra Peschs liste i Axboe *et al.* 2006 s. 396f.

TAVLE	MACKEPRANG PL.	IK-NR.	FUNDSTED	TYPE
I:1	20:16	373	Ukendt	F
I:2	17:15	545	Ukendt	D
I:3	17:16	547	Ukendt	D
I:4	17:1	544	Ukendt	D
I:5	16:38	543,1	Ukendt	D
I:6	17:24	548	Ukendt	D
I:7 (2. række)	16:7	540	Ukendt	D
I:7 (nederst tv.)	16:1	498	Skåne(?)	D
I:8	19:14	550	Ukendt	D
I:9	19:16	552	Ukendt	D
I:10	19:15	551	Ukendt	D
I:11	18:14	549	Ukendt	D
I:12	16:26	542	Ukendt	D
I:13	17:32	516	Skovsborg	D
I:14	16:22	541	Ukendt	D
I:15	19:22	553	Ukendt	D
I:16a	17:23	515	Skovsborg	D
I:16b	16:31	400,4	Skovsborg	D
I:16c	16:23	513	Skovsborg	D
I:16d	17:6	514	Skovsborg	D
I:17	20:17	281	Holsten	F
II A			Guldmundblik, Væth By. NM CLXXIX	
II B			Cirkulær fibula, Hunderup. NM 636b	
II C			Rembeslag, Ukendt fundsted. NM uden nr.	
II:18	5:1	149,1	Skåne (I)	B
II:19	Samme præg som 5:6	143	Ravlunda	B
II:20	6:19	58	Fyn (I)	C
II:21	7:1	154,1	Sjælland (?)	C
II:22	14:11	377,1	Nær Vadstena	C
III:23	15:14	153	Skåne (II)	C
III:24	4:3	183	Tjurkö (III)/Målen	A
III:25	8:17	150,2	Tjurkö/Målen	C
III:26	6:27	198	Ukendt	C
III:27	13:28	310	Norge	C
III:28	7:4	94,2	Hjorlunde Mark/Slangerup	C
III:29	15:24	201	Ukendt	C

TAVLE	MACKEPRANG PL.	IK-NR.	FUNDSTED	TYPE
III:30	6:25	77	Hjørunde Mark/Slangerup	C
III:31	15:30	196	Ukendt	A/C
III:32	7:18	249	Fyn	C
III:33	15:4	237	Eckernförde-egnen	C
III:34	7:20	330	Sjælland	C
III:35	7:28	357	Tved sogn/Mols	C
III:36	8:8	229	Danmark (?)	C
III:37	7:26	364	Ukendt	C
III:38	14:17	185	Tjurkö/Målen	C
III:39	6:24	236	Eckernförde-egnen	C
III:40	11:10	12	Nær Alingsås	C
III:41	11:11	368	Ukendt	C
III:42	6:1	197	Ukendt	B
III:43	4:10	326	Skåne	A
III:44	4:11	323	St. Giles' Field (spejlvendt)	A
III:45	14:22	65	Gudbrandsdalen	C
III:46	24:18		Vä, graveret brakteatefterligning	C
III:47	12:1	202	Vä	C
III:48	12:2	203	Vä	C
V, midterst (49)	Samme præg som 11:3	144,1	Ravlunda	C
V:50	Samme præg som 8:16	365,4	Skåne (?)	C
V:51	7:25	199	Ukendt	C
V:52	13:38	369	Ukendt	C
V:53	20:11	371	Ukendt	F
V:54	8:21	79	Hjørunde Mark/Slangerup	C
V:55	8:22	50	Esrum Sø	C
V:56	8:20	78	Hjørunde Mark/Slangerup	C
V:57	9:16	328	Skåne (?)	C
V:58	6:13	165	Skovsborg	B
V:59	6:15	40	Ukendt	B
V:60	6:4a-b	361	Ukendt	B
V:61	6:5	362	Ukendt	B
V:62	2:9a-b	193	Tunalund	M
VI:63			Møntfibula, Gärsnäs. LUHM 6609	
VI:64	3:8	329	Sjælland	A
VI:65	2:7a-b	107	Lilla Jored	M
VI:66	2:1a-b	263	Gunheim	M
VI:67			Indfattet solidus. Ukendt fundsted. NM CXVI	
VI:68	1:1a-b		Medaillon. Faxe.	
VII, øverst tv.	14:14	184	Tjurkö/Målen	C
VII, midtfor	14:25	127	Nordfeld, Møn	A
VII, nederst			Hængesmykke. Skörtinge	

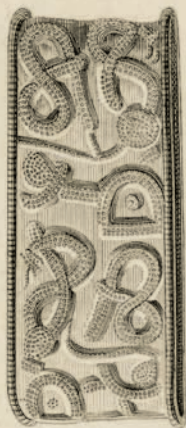
MUSAED ANTI. -OVITA. -TUM HARNIENSI
DONO N. Blicher
SACERDOS BARDREY.
DONATION. HOLSTEIN TO PARCELIA. LYSGAARD ET HED INDEX.

A.

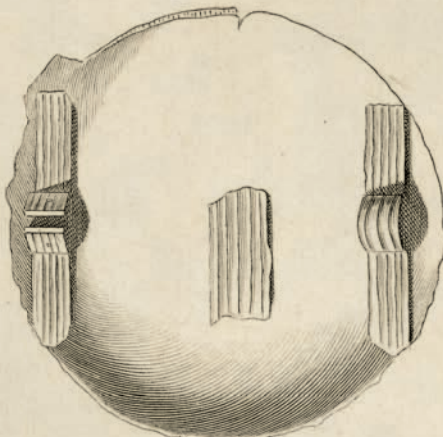

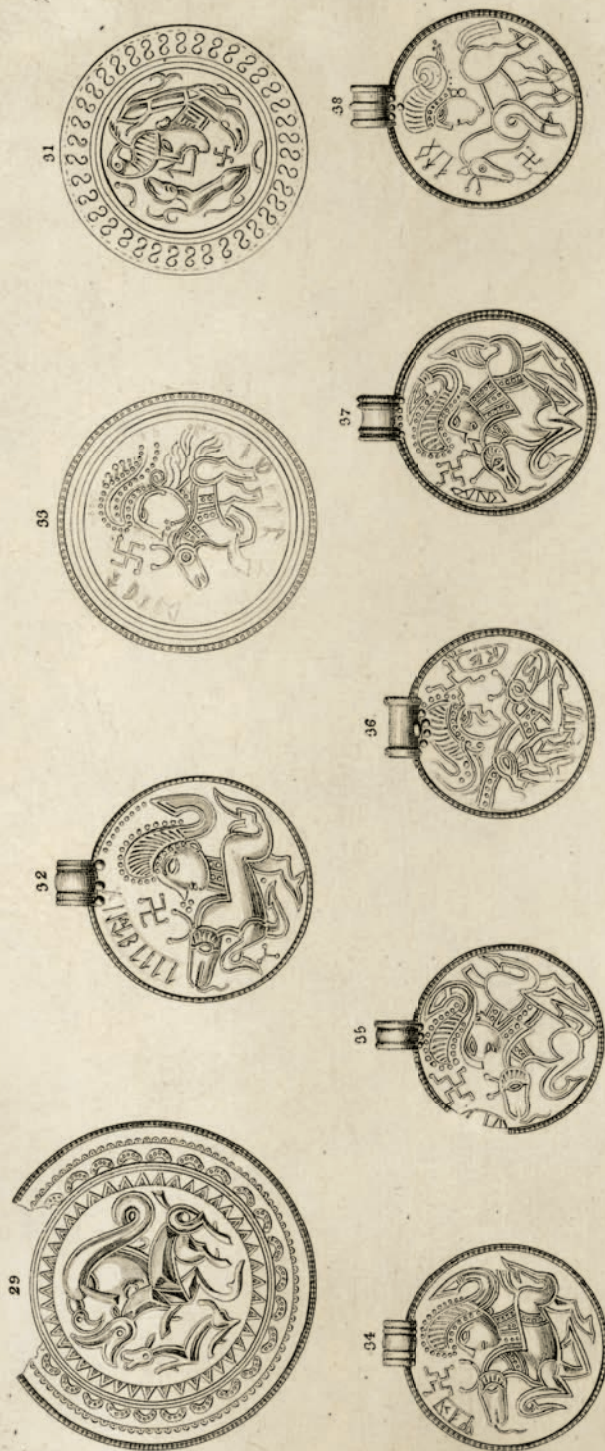
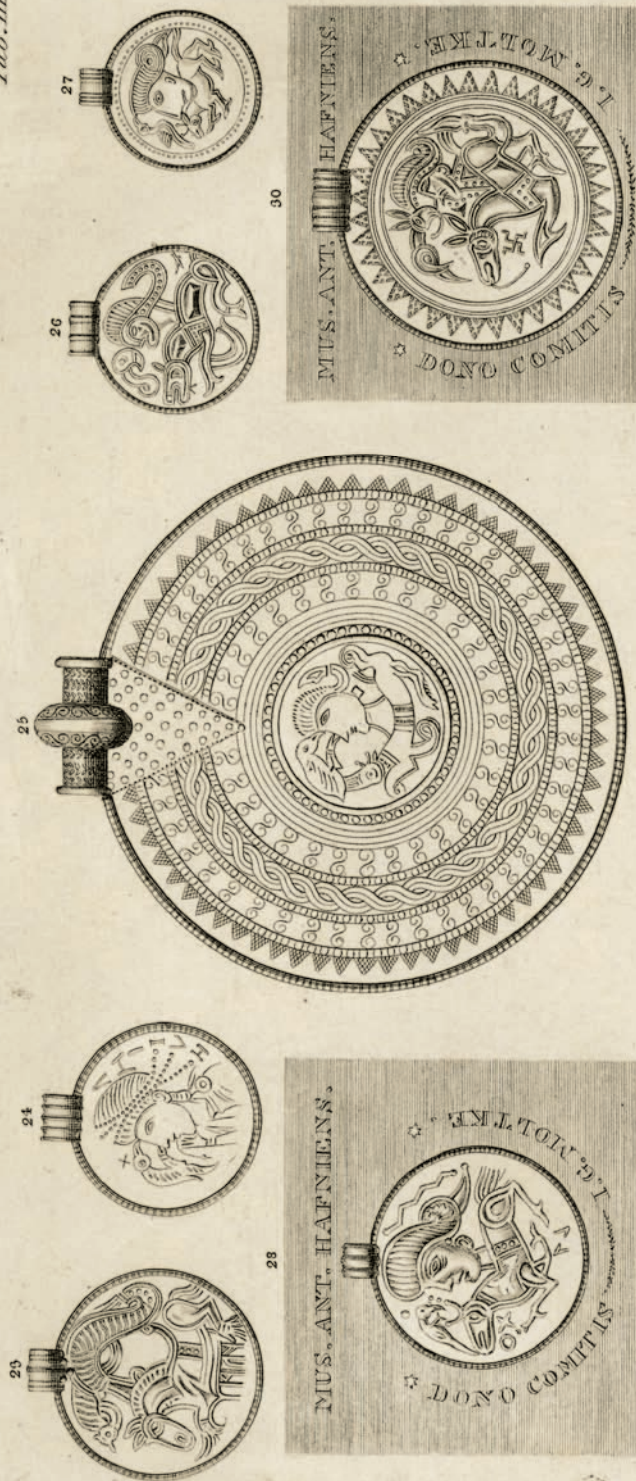
A.

B.

R.

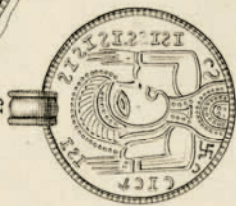

46

43

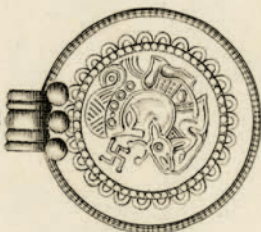
48

39

41

44

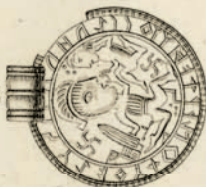
45

40

42

47

54

MUS. ANT. HAFNIENS.

56

MUS. ANT. HAFNIENS.

55

58

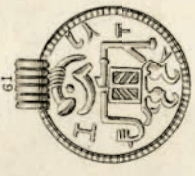

MUS. ANT. HAFNIENS.

DONO N. BLECHER

SACRED. RANDLEV.

61

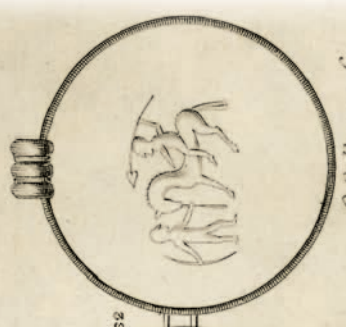
60

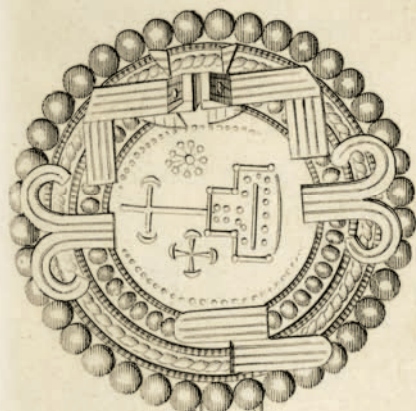

59

62

63

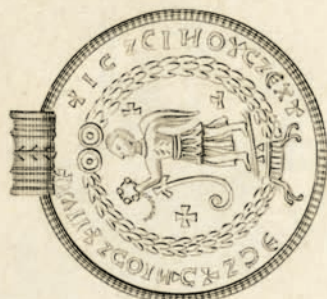
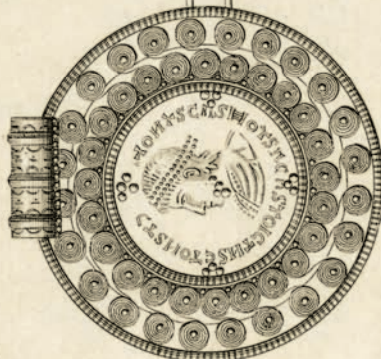
AR.

64

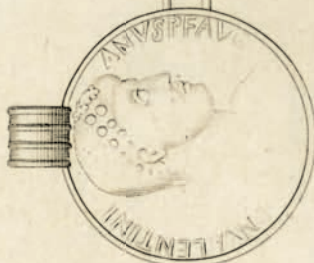
66

65

68

67

‘Seven copper-engraved Plates ...’

C.J. Thomsen and the gold bracteates: The National Museum’s first research project

Early finds of gold bracteates

The oldest recorded find of a gold bracteate (fig. 1) was made in 1672 by King Christian V during a hunt at the lake Esrum Sø, and in the subsequent decades finds of more bracteates were published in Denmark, Sweden and England (fig. 2). However, the finds were few, and they were not subjected to any detailed investigation.

The seeds of true bracteate research were planted in 1817, when Count J.G. Moltke donated four bracteates found at Jørlunde in northern Zealand to the Royal Commission for the Preservation of Antiquities, expressing the wish that the Commission would attempt to “elucidate and explain these rare pieces of obscure origin and meaning”. The Antiquities Commission had been established in 1807, and in 1816 it had acquired a new secretary, the 27-year-old Christian Jürgensen Thomsen (fig. 4). He was a well educated businessman, who associated with the artists of the time and himself collected both coins and art; by the age of 20 he had a considerable coin collection that he expanded continuously. As a result of Moltke’s wish for an explanation of the gold bracteates, he began to collect pictures of all the known bracteates, and in 1818-20 the Antiquities Commission had seven copper-engraved plates made with depictions of bracteates (Tab. I-VII). It was the plan that they would be printed in the Commission’s periodical *Antiqvariske Annaler*, but this never happened. However, a few sets of the plates have been preserved at the National Museum in Copenhagen, one in the Royal Collection of Coins and Medals, some in the museum’s Danish Prehistory department, and there are preliminary versions in the Danish Prehistory and Danish Middle Ages and Renaissance departments.

The objects on the copper-engraved plates

The plates are numbered Tab. I-VII and show 67 gold bracteates, one mounted Roman coin and one medallion, three medallion imitations and a further six objects (see the list in the Appendix). All the objects are shown in natural size; a laudable feature that very few later archaeologists have been able to emulate, but which was probably quite natural for Thomsen with his background as a numismatist.

Coins, bracteates and other ornaments more or less directly inspired by coins are given Arabic numbers, while other objects are marked A-C. These are:

- A: a gold scabbard mounting from the 6th century from Væth By, Randers County;
- B: a circular, convex silver fibula from the Viking Age from Hunderup, Odense County;
- C: a quadratic belt mounting from an unknown find-spot in Denmark, ornamented in southern Scandinavian Style B; and a medieval gold pendant in Tab. VII, which according to Thomsen 1855 p. 295 came from Skörtinge in Östergötland.

In addition there are a further three objects that are neither bracteates nor medallion imitations:

Tab. VI:63, a Viking Age fibula from a hoard find from Gärnsnäs, Scania;

Tab. VI:67, a mounted Constantius solidus without find information; and

Tab. VI:68, a rather cosmeticized depiction of a Roman gold medallion from Faxe on Zealand.

The plates were never finished. Tab. VII is a supplementary plate where the items have not yet been numbered. In Tab. I and V there are elementary errors: there are two bracteates with the number 7, one in the second row and one at the bottom left; and the large bracteate at the top of Tab. V is not numbered – in the sequence it should be no. 49. Both errors must be due to the repeated revisions of the plates, as can be seen from the specimen prints.

Some bracteates are given prominence by a hatched background and Latin inscriptions. These are the ones that were in the possession of the Antiquities Commission. Count Moltke’s Jørlunde bracteates can be seen as Tab. III:28, 30 and Tab. V:54, 56 with the text *Dono comitis I.G. Moltke* (Gift of Count J.G. Moltke). The bracteates Tab. I:13 and V:58 were found at Skovsborg in Viborg County and donated by Niels Blicher, pastor of Randlev in eastern Jutland and father of the author Steen Steensen Blicher. The bracteates Tab. I:16a-d come from the same find and were donated by the magistrate (herredsfoged) Johan Holstein. He had bought them from the finder and given some of them to

Blicher. When Holstein gave his bracteates to the Antiquities Commission Tab. I-VI had already been engraved. This is evident from a specimen print where the bottom row only has two bracteates, one of the Skovsborg bracteates, marked '16', and an F-bracteate found in Holstein, marked '17'; and none of the bracteates is emphasized (fig. 5). After Holstein's gift the F-bracteate was 'rubbed out' and re-engraved on the far right of the same row. The Skovsborg bracteate kept its place and was surrounded by another three bracteates, and all five Skovsborg bracteates were furnished with mountings with the names of the donors etc. Holstein's bracteates were numbered 16a-16d, but one can still make out the traces of the original '16' above the first-engraved of these bracteates (no. 16b). Finally, a D-bracteate from Thomsen's private collection, allegedly from Scania, was added on the bottom left and erroneously numbered '7'.

The bracteate emphasized in Tab. VII was found on Møn, most likely on the estate Nordfelt, and was donated by the privy councilor (geheimeråd) Johan Bülow. The Latin inscription states that Bülow was a Knight of the Order of the Elephant, and the plates glow with pride over the fact that the Museum of Nordic Antiquities ('Mus. Ant. Hafniensis') was the owner of the emphasized bracteates and at the same time with gratitude to and pride in the eminent donors.

In principle finds of gold bracteates were *danefæ* (Danish treasure trove) which should be submitted to the King. The *danefæ* regulations can be traced back to the thirteenth century, and were repeated in Christian V's Danish Law of 1683 and again in an ordinance of 1752. But as early as 1671 the Danish feudal counts and barons had been granted the privilege of keeping treasures found on their properties. Moltke and perhaps Bülow too would therefore have been the legal owners of their bracteates, while the situation is more doubtful for Holstein and Blicher. But the *danefæ* regulations are unlikely to have been enforced very consistently in the 1600s and 1700s, and several cases are known where bracteates were in private ownership. Examples of this are Thomas Bartholin the Younger, who in 1689 owned the large C-bracteate from Funen, Tab. II:20, and Henrik Henrichsen Hielmstjerne, who in 1739-80 was in charge of the Royal Coin Collection and who at the same time owned the C-bracteate without find information, Tab. V:52. The C-bracteate Tab. V:50, said to come from Scania, was owned by Peter Johan Monrad, who was a member of the Antiquities Commission, and the relaxed attitude of the Commission and indeed the age in general to both the *danefæ* regulations and the integrity of the collection can be seen from the fact that in 1825 it was decided to give Bishop Münster, himself a member of the Commission, one of the D-bracteates from

Nørre Hvam, which had entered the collection the previous year, as thanks for his efforts for the Museum. Thomsen's collection too included gold bracteates – Tab. I:7 (bottom row), I:14, II:18, III:23, IIII:43, and V:57; and after the work with the plates had come to a halt he acquired a further three bracteates. Many of the Danish bracteates shown were however where they should be, namely in the Royal collection known as the *Kunstkammer* or in the Royal Coin Collection. In addition the plates include many bracteates from foreign collections.

Sources and corrections to the plates

In the preserved material one can follow Thomsen's efforts to obtain depictions that were as good as possible. A fine example is the large C-bracteate in the middle of the top row of Tab. V, found at Ravlunda in Scania, owned by the Royal Academy of Letters, History and Antiquities (*Vitterhetsakademien*) in Stockholm and published by Sjöborg in 1791 (fig. 6). The oldest drawing in the archive material is a rather helpless pen-drawn copy of Sjöborg's picture, which may well have been made by Thomsen himself (fig. 7). A more professional drawing (fig. 8) and the first print of Tab. V, where the Ravlunda bracteate is clearly numbered, are both also based on Sjöborg, and as in his print there are ten human masks beneath the loop. A copy of the print has comments in Swedish, and the mask on the far right has been crossed out (fig. 9). This mask has therefore been deleted in a new version of the plate, which is also slightly revised in other respects; but after that Thomsen obtained an original drawing of the bracteate (fig. 10). This meant that the old etching was erased from the copper plate and replaced by the definitive picture. It is slightly taller than the original, and the bracteate therefore lacks its number in the final prints. Small irregularities on the other bracteates in Tab. V show that it was not the whole plate that was re-engraved.

The excellent depiction of the medallion imitation from Lilla Jored in Bohuslän, Tab. VI:65, which was owned by *Vitterhetsakademien* in Stockholm, also had several preliminary versions, the oldest of which is an ink wash drawing that gives a cruder version of the motifs (fig. 11). It has been replaced by a better version (fig. 12), which according to a note on the original drawing is based on a lead cast from Professor Lindfors in Lund. However, the cast is unlikely to have been clear in all its details. At all events the new drawing lacks both the ring on the thumb in the obverse portrait and the 'written characters' on the top right of the reverse. Both of these were in the first drawing, and they were added again in the course of the proofreading work with the copper engraving.

The C-bracteate Tab. III:40 from Alingsås in Västergötland, the two bracteates Tab. III:47-48 from Vå in Scania, and the engraved bracteate imitation from the same find (Tab. III:46) were copied from a print published by Elias Brenner in 1696. This is evident from the curved loops on the two bracteates Tab. III:40 and 48, which have the same wrong shape in Brenner's otherwise excellent print, which can in fact be found among Thomsen's papers at the National Museum.

The draughtsman. Plates for the learned; Wilhelm Grimm

The plates I-VI were engraved and signed by O.O. Bagge. But he did not supply the drawings from which they were engraved. It is evident from the accounts of the Antiquities Commission that they were done by a certain 'Painter Holm', who did many jobs for the Antiquities Commission in the years 1818-27, both as a draughtsman and as an engraver and by repairing medieval stained glass. His full name was Heinrich Gustav Ferdinand Holm, and he is a well known figure in Danish art history, where he is also known as 'Poor Holm' or 'Quiet Holm' (fig. 14). He lived in 1803-61 and was thus only 15 years old when he began to work for Thomsen. Holm is primarily known for his many water-colours and hand-coloured prints with motifs from Copenhagen streets and squares and from the environs of the city, over 700 of which have been preserved. His wealth of meticulous detail may have been due to the precision that Thomsen demanded in his pictures of antiquities, but in time Holm developed into an artist in his own right whose works are of great historical and artistic value.

The printing of the plates in *Antiquariske Annaler* was delayed, among other reasons because new finds kept appearing. In the meantime they were given to learned collaborators so that they could contribute to the work. As early as 1820 the Swedish historian Sven Hylander, who was one of Thomsen's closest associates, was given the first six plates to take on a study trip to Paris. The next year Rasmus Nyerup (fig. 3) took the plates on a journey to Germany. Several of the recipients described the bracteates as primitive barbarian coins and called them tasteless, botched work. The best reception was from the linguist and folklorist Wilhelm Grimm in Kassel (fig. 15). In the spring of 1821 he had published the book *Ueber deutsche Runen*, which was however mainly about runic manuscripts. Grimm did not know the bracteates, and Nyerup's visit apparently interested him greatly. Just a week later he finished a manuscript on the bracteates, but it was not printed until it was found in the 1980s in Reykjavík.

Grimm regarded the bracteates as amulets from pagan times, and as early as 1821 he had an overall view of them that

has only gained validity again in recent years, among other ways through the research of Karl Hauck. Grimm considered the various bracteate types together and assumed that their imagery showed various aspects of the same mythological cycle, and that the images and inscriptions similarly shed light on one another. One even gets the impression that his attempts to interpret the runic inscriptions were influenced by the pictures on the bracteates. He interpreted the large male heads on the C-bracteates as showing a ruler with a diadem, and because of the 'lightning' that comes from the mouth of the head in Tab. III:31, he identified this 'ruler' as the god Thor. He thought the large animal on the C-bracteates was a monster, a lindorm (wyvern or dragon-like serpent), because of its claws and the serpent-like tongue that can be seen on several bracteates. The bird looks as if it is seeking protection from the 'ruler', and Grimm interpreted this as the soul seeking Thor's protection against the wyvern. Similarly, he read the inscription on the C-bracteate from Tjurkö, Tab. VII on the left, as 'Purge and liberate the soul with magical formulae – grant the eagle a refuge – subdue the giants'. He interpreted the runes on the B-bracteate from 'Scania', Tab. II:18, as 'Let the serpent rest, God!', on the C-bracteate from Vadstena, Tab. II:22, as 'Let the fury rest, God, do not tolerate the mockery of the wyvern'. Grimm gave no judgment on the many D-bracteates in Tab. I, but it is tempting to think that they helped to guide his thoughts towards monsters and wyverns. He was well aware himself that his interpretations were partly based on conjectures, and called for linguistic parallels from other sources; on the other hand he thought that the concordances between images and inscriptions reinforced his readings. It is incidentally to Grimm's credit that he did not, like his above-mentioned contemporaries, regard the bracteate images with contempt. He mentions the fine work in the ornamentation and that the drawing by no means exhibits primitive crudeness, but rather a 'deterioration, yet a bold character that has strayed from good models'.

The Antiquities Commission also used the bracteate plates to cultivate domestic connections and if possible procure new finds for the collection. In this way it acquired among other things the large relief fibula from Galsted in North Schleswig and the B-bracteate that was found together with it.

The time after 1821

After 1827 Thomsen's bracteate studies came to a standstill. True, he resumed the work for a brief period in 1832-33, but not in earnest until around 1844, and then he definitively scrapped his old plates. There were several reasons for this.

The growth of the Museum of Nordic Antiquities had almost doubled the find material; one must also assume that Thomsen could now envisage the development scheme on which his grouping of the bracteates in the treatise of 1855 was to be based, and which also determined the order of the plates in the *Atlas for Nordisk Oldkyndighed* (*Atlas of Nordic Antiquities*): while the unprinted plates begin with the D-bracteates, Thomsen now began with the bracteates' Roman models and those medallion imitations and A-bracteates that are closest to them. It was not dissatisfaction with Holm's drawings that led to the decision to scrap the old plates, for they were also used as models for the depictions in the 'Atlas'.

When the first drawings for the plates were made, Thomsen had only worked for a few years for the Antiquities Commission and had not yet developed the threefold division of prehistory into the Stone, Bronze and Iron Ages. It is not clear when he reached that point, but as early as 1824 he was able to express it in great detail in a letter to the Silesian archaeologist J.G.G. Büsching where he mentions both the gold bracteates and the distinctive 'Serpent Style' among the characteristics of the Iron Age. He showed the same perspicacity with the items depicted in Tab. II:A-C. They are outstanding examples of the 'serpent and dragon ornamentation' which Thomsen emphasized in the final publication of the threefold division in 1836 as typical of the Iron Age.

The drawings that the collaboration between Thomsen and Holm produced in 1818-20 have demonstrated their value. Although the plates were overtaken by the growing quantity of finds, Holm's drawings form the core material in the 'Atlas' from 1857, which for its part was the largest and best collection of bracteate illustrations until Mackeprang's catalogue with photographic reproductions appeared in 1952. Even in 1970 Karl Hauck used the illustrations from the 'Atlas' alongside the photographs, because the old prints show the wealth of iconographic detail in the bracteates more clearly than photographs can. Only with the catalogue in *Die Goldbrakteaten der Völkerwanderungszeit*, 1985-89, did bracteate research have access to an even better body of illustrative material.

Translated by James Manley

Morten Axboe
Nationalmuseet
Danmarks Oldtid
Frederiksholms Kanal 12
DK-1220 København K

morten.axboe@natmus.dk